

KONUNG CARL IX^s FÄLTTÅG I LIVLAND ÅR 1601.

AKADEMISK AFHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETEN I UPSALA,

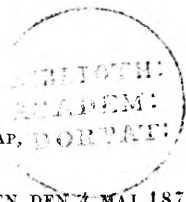
FÖR FILOSOFISKA GRADENS VINNANDE,

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

GUSTAF TRANÉR,

FIL. KAND. AF SMÅLANDS LANDSKAP,

Å MINDRE GUSTAVIANSKA LÄROSALEN LÖRDAGEN DEN 4 MAJ 1872,

KL. 4 E. M.

STOCKHOLM,

G. W. BLOMQUISTS BOKTRYCKERI,

1872.

Den katolska reaktionen, som i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet hotade att tillintetgöra protestantismen i Europa, hade i Norden sitt verksamhetsfält i försöket att återinsätta romerska kyrkans lydige tjenare Konung Sigismund på svenska thronen, hvarifrån han af sin farbroder, Hertig Carl, som var protestantismens beskyddare i Sverige, och menige rikets ständer blifvit fördrifven. Det var ett svårt arbete, som Hertig Carl hade att utföra, för att beskydda sin faders verk, reformationen och lemna riket odeladt och starkt genom religiös och politisk frihet i arf åt sina efterkommande. Men han fullföljde med kraft och oblidkelig stränghet sitt föresatta mål och hans företag kröntes med framgång. Många föllo såsom offer i denna kamp, som på samma gång var ett borgerligt krig, der den öfvervunne, han månde nu stå på hvilken sida som helst, straffades såsom förrädare.

Genom Stångebroslag flyttades kriget från det egentliga Sverige till Finland, der striden dock redan förut blifvit tänd genom det s. k. klubbekriget *), derifrån till Estland och Livland och slutligen, under den store Gustaf Adolf, till Preussens och Tysklands ryktbara slagfält. Svenska väldet måste med vapenmakt återvinnas från en utländsk och bigott konung, som gick i Jesuiternas ledband och ville offra allt för sin tro.

Efter att hafva besekrat sina motståndare i Sverige, vände Hertigen sina vapen mot Finland, der befälhafvarne ville

*) »Det förtjenar måhända ihågkommas, att denna blodiga bölja, som vräkte påfvedömet tillbaka till Rhens och Donaus stränder, började som en ringa vattnets krusning i Österbottens kärr och Rantalampis ödsliga träsk». Y. Koskinen, Klubbekriget samt Finlands sociala tillstånd vid slutet af 16:de århundradet. Sid. 498.

qvarblifva under sin, såsom de ansågo, laglige konungs lydnad. Men då Sigismund ej tillbörligen understödde sina anhängare i Finland, lyckades Hertigen temligen lätt att åter förena detta med det öfriga riket.

I Estland rådde på denna tid nöd och elände, förorsakadt af ett 40-årigt krig, för hvilket det olyckliga landet nödgats vara skådeplatsen. Invånarne, både ridderskapet och borgarne, voro visserligen »goda Svenskar», men kände sig bundne af den ed, de svurit Konung Sigismund. Ingen visste, till hvilken han borde sluta sig, ett allmänt misstroende rådde. Befälhafvarne på de till större delen med värfvadt utländskt manskap besatta fästningarne höllo sig till Sigismund och funno sin fördel vara att underhålla villervallan. Hertigen skickade redan före sin afresa till Finland, hösten 1599, Peder Stolpe med några skepp att inbekomma Narva, men invånarne i staden hade dock redan före Stolpes ankomst fängslat fästningens polskt sinnade befälhafvare Otto Yxkull och förklarade sig nu för Hertigen. Derefter intogos under vintern de öfriga befästa platserna såsom Wesenberg, Weissenstein, Lode och Hapsal. Den förnämsta staden i landet, nämligen Reval, vacklade dock ännu i sitt val mellan Carl och Sigismund. Men sedan det visat sig, att Sigismund ej kunde lemna någon hjälp, och Hertigen haft ofvannämnde framgångar, ansågo invånarne det ej vara rådligt att längre uppskjuta sitt val, utan underkastade sig Hertigen och Sveriges krona i början af Mars 1600. Med Revals öfvergång hade Hertig Carl »alla de hus och fästningar inbekommit, som till Sveriges Krona lydde».

Under det allt detta skedde hade emellertid Hertigen beslutat personligen göra ett krigståg till Estland, för att göra ett slut på »den oreda, som ännu i den provinsen kunde stå tillbaka», och börjat med ifver rusta sig härtill. De på riksdagen i Linköping 1600 församlade svenska ständerna tillskrefvo de polska ständerna och begärde ett bestämdt svar, »antingen vänskap eller fiendskap» skulle vara emellan de båda staterna, och hertigen skref om samma sak till Sigismund.

Men då båda dessa skrivelser blefvo utan svar ¹⁾ och Hertigen med skäl misstänkte, att »de Påfviske» endast väntade på tillfälle att angripa Sverige, ansåg han det klokare att förekomma, än förekommas och tillkännagaf för det i Stockholm i Juli månad församlade mötet af »gode herrar och män af adel och andre», att han personligen med en hop af rikets krigsfolk ämnade begifva sig till Livland, »icke i fiendtlig afsigt emot Polackarne, eller eljest, utan till befordrande af den pågående underhandlingen med Ryssarne om stadfästelse på fredsfördraget, och till försvarande af Sveriges befästningar der i landsändan, om de Poler något fiendtligt deremot, eller ock eljest sig våldsamligen in på H. F. N. och Sveriges krona nödga och tränga ville». Efter att med sin vanliga kraft och omsorg hafva ombesörjt härens och flottans utrustning, steg han med sin familj ombord i Stockholm d. 31 Juli och anlände till Reval d. 9 Aug. ²⁾

Sigismund hade af den i början af år 1600 i Warschau församlade polska riksdagen begärt hjälp mot Hertig Carl, men fått afslag på denna sin begäran, emedan tvisten med Hertigen ansågs röra Sigismund personligen och ej polska riket. Sigismund såg sig därför urständsat att samla någon betydligare truppstyrka mot Svenskarne, och det var inalles föga öfver 2000 man, med hvilka hans fältherre Jöran Fahrensbach i Juni månad 1600 slog läger vid Cremon vid floden Aa. Dock intog han här en afvaktande hållning, endast försökande att göra invånarne fiendtligt stämda mot Hertigen. Häri misslyckades han dock; Sigismund hade illa lönat Estländingarnes trohet, ithy att han emot deras vilja och emot sitt förut gifna löfte d. 12 Mars 1600 införlivade Estland med

¹⁾ Öfverbringarne af ständernas bref blefvo kastade i fängelse, Hertigens kom tillbaka obrutet.

²⁾ Hertigens krigshär utgjordes af omkring 9000 man. Till »General-öfverste» utnämndes Karl Karlsson Gyllenhjelm, och till hans biträden Hans Bengtsson och Johan Derfelt. Bland Hertigens följeslagare nämnas Grefve Mauritz Stensson Lejonhufvud, som sedan blef ståthållare i Reval, Grefve Magnus Brahe, Friherre Nils Thuresson Bjelke samt Hertigens Råd Ludbert Cawer.

Polen. Nu började en häftig förföljelse mot Lutheranerna, hvilken hade till följd, att landets lutherska invånare betraktade Hertigen såsom sin räddare och strömmade till hans fanor.

Vid sin ankomst mottogs Hertigen med glädje af Revalsborna, som förklarade sig villiga att efter bästa förmåga uppfylla hans önskningar. Han uppbadade genast den estländska adelns rusttjänst och sammankallade till Reval ridderskapet och adeln i Estland att, tillsammans med borgmästare och råd i Reval samt dervarande krigsbefäl, öfverlägga, »huruledes sakerna i denna landsända bäst vore att företaga». De tillrådde honom enhälligt att, i anseende till landets utblottade tillstånd, ej der qvarstanna, utan med trupperna rycka ner till livländska gränsen, för att der utforska ställningen och sinnesstämningen hos grannarne. Dock önskade de, att han »icke utan hög gifven orsak» skulle företaga några fiendtligheter, utan söka andra medel till att återställa grannsämjan.

Genast vid sin ankomst till Reval hade Hertigen utfärdat bref till samtliga invånarne i Livland med begäran, att de utan dröjsmål skulle gifva honom bestämd förklaring öfver sina tänkesätt, samt uppmanat dem till fred och vänskap, men dessa bref hade icke blifvit besvarade. Nu vände han sig genom Carl Hendriksson Horn och Gyllenhjelm directe till Sigismunds fältherre i Livland, Fahrensbach, med begäran om en bestämd förklaring af fred eller krig. Men Fahrensbachs svar var så tvetydigt, att Hertigen med skäl misstänkte det endast vara afgifvet, för att locka honom till fiendtligheternas uppskjutande. Han beslöt därför att ej längre onödigt förhåla tiden, utan uppbröt med hufvudstyrkan af sin här de första dagarna af September mot Pernau, som efter några veckors belägring intogs. Derefter eröfrades af Hertigen sjelf under November och December månader Fellin, Ermes, Helmet och slutligen Dorpat, samt af hans underbefälhafvare Burtnek, Lemsal, Trikatén, Anzen, Kyrempä, Marienburg och Nyhof m. fl. Vid Wenden deremot blef en trupp Svenskar af en underlägsen fiende tvingad till en »neslig flykt», hvarvid åtskilliga nedhöggos och ännu flera drunknade i floden Aa.

Men genom dessa eröfringar hade polska ständerna kommit att finna kriget hafva betydelse för Polen och beslöto därför i början af 1601 att med folk och penningar understödja sin konung, för att bekriga Hertig Carl och Sverige. Härigenom fick Hertigens med så stor framgång började fälttåg en annan vändning. *) Det är krigets skiftande öden under år 1601, som jag i det följande vill söka framställa.

*) Förestående framställning är gjord efter en akad. afhandling af C. Rogberg: »Konung Carl den niondes fälttåg i Lifland år 1600 och förberedelserna dertill».

Genom den snabba framgång, som Hertigen hade vid början af sitt fälttåg i Livland, fick planen för detsamma en större utsträckning, än han måhända från början hade beräknat. ¹⁾ Efter Dorpats eröfring fortsatte han vid början af det nya året sitt vinterfälttåg och tillkallade förstärkningar. ²⁾ Marschen var besvärlig i den djupa snön, som hindrade hären från att tåga mera än en, högst två mil om dagen. ³⁾ Tåget gick söderut för intagandet af de befästade platser, som ännu funnos qvar i landet. Hertigen tågade sålunda först mot Wolmar, och då han fick veta, att besättningen på det fyra mil derifrån belägna Wenden ämnade komma Wolmar till undsättning, »beskansade han sig med nö- och hölass» och började genast beskjutningen med den verkan, att besättningen, som ej hörde af den väntade undsättningen från Wenden, »ehuruval styckeskotten för Wolmar väl kunde dit höras», måste dagtinga. ⁴⁾ Vid underrättelsen

¹⁾ Rogberg l. c. 76.

²⁾ Registratur för år 1601 i Kongl. Riks-Archivet. Till Tönne Jörgens, son och Bertil Hansson att tillsäga Anders Eriksson att skynda öfver isen från Wiborg till Narva med krigsfolk, efter vi med allvar vele i denna vinter fullfölja sakerna med fienden». 1. Samma dag skrifver han till Axel Rynning att skicka krigsfolk öfver isen. Ibid.

³⁾ Livonica i Kongl. Riks-Archivet. Från Gyllenhjelm och Peder Stolpe till Hertigen. 2.

⁴⁾ Gyllenhjelm: »Relatio de Kokenhusano proelio et obsidione Vollmariae», efter en afskrift i Palmsk. Saml. i Ups. Bibl. N:o XI, Histor. Tom. VI, Histor. Svecana Pars V. Med denna Gyllenhjelms relation öfverensstämmer, ofta ordagrant, framställningen af dessa händelser hos Werwing: »Konung Sigismunds och Kon. Carl d. IX:s Historier»; dessa båda arbeten äro, der ej annan auctoritet är angifven, källorna för den följande framställningen.

om Wolmars fall capitulerade derefter genast Wenden.¹⁾ Wolmar och Wenden intogos de första dagarne af Februari.²⁾ Hertigen dröjde några dagar i Wenden och förordnade om belägringen af Ronneburg, »som var temligen till värn med torn och höga murar»³⁾ och då han fick veta, att Woywoden af Wenden Mathias Dembinsky var på Pebalg och der sökte samla folk, sände han Gyllenhjelm och Carl Hendriksson Horn, för att öfverraska och fånga honom. Dembinsky inväntade dock ej Svenskarnes ankomst, utan begaf sig dagen förut med ett följe af 70 à 80 hästar från Pebalg, men blef upphunnen och fången.⁴⁾ Carl Hendriksson Horn begaf sig med den fångne Dembinsky till Hertigen i Wenden och Gyllenhjelm stannade qvar till vidare order. Hertigen befalde då, att folket skulle förläggas i qvarter, tills han sjelf återkomme från Dorpat, dit han nu, begagnande »det goda föret», afreste för att möta sin gemål, som begifvit sig dit från Weissenstein.⁵⁾ Polackarna hade dragit sig tillbaka till Lithauen och under vägen utplundrat Kokenhusen; Farensbach sjelf begaf sig till Riga.⁶⁾ Invånarne i Livland visade sig benägna att öfvergå på Svenskarnes sida, och man må ej undra härpå, då det visade sig, att de polska trupperna voro för fåtaliga att försvara landet och dessutom på det tygellösaste foro fram med plundring,

¹⁾ Polackarna hade förut plundrat borgarne och begifvit sig derifrån. Nyenstädt, Livländische Cronik, i Monumenta Livoniæ antiquæ, II, 107.

²⁾ Hertigens första bref från Wolmar är af den 1 Februari, från Wenden den 7. Reg.

³⁾ Det gaf sig inom kort genom accord åt Jochim Scheel. J. Scheel till Hert. ²³/₇.

⁴⁾ Nyenstädt. l. c. 107.

⁵⁾ Reg. ¹²/₂. Hertiginnan med Kronprinsen Gustaf Adolf, Hertig Johan af Östergöthland samt Prinsessorna Catharina och Margaretha hade en tid vistats i Weissenstein. Magnus Brahe, som tyckes hafva förestått hofhållningen, klagar öfver, att de der »ingen hjelp bekommit ifrån de andra husen, så mycket som en höna kan värd vara. Derför blifver H. F. N. samt det högborna furstliga unga herrskapet ganska ringa bespisade.» Livon. till Hertigen från Magnus Brahe. ²⁷/₇.

⁶⁾ *Hjärn*. Est-, Lyf- und Lettländische Geschichte i Monum. Livon. Antiqu. I, 384.

mord och brand. ¹⁾ Också berättas det, att Adam Schraffer, som varit »commendant eller arrendator» på Adzel, begaf sig till Erla till Detlof Tisenhusen, »som var en lärd gammal man» och öfvertalade honom att öfvergå på Hertigens sida. Dessa båda tillika med Johan Tisenhusen på Berson, »en vältalande man, desslikes som hade i det latinska tungomålet god förfarenhet, men icke mindre stor benägenhet till goda drycker och fylleri», förmådde adeln, som bodde mellan Riga och Kokenhusen, att mottaga Svenskarne som vänner; de som hade hus af sten intogo svenska besättningar. På detta sätt kom under Februari månad hela det återstående Livland, med undantag af Kokenhusen och Riga, i Svenskarnes våld.

Det är på eröfringen af Riga och Kokenhusen, som Hertigen hädanefter riktar sina ansträngningar, då han går anfallsvis tillväga. Riga hade han för närvarande hopp om att inbekomma genom fredliga medel ²⁾, och Kokenhusen ville han framförallt söka intaga, innan Polackarne kunde hemta några förstärkningar. Efter att endast några dagar hafva vistats i Dorpat, tog han sitt högqvarter i Anzen ³⁾ och befalde upprepade gånger Gyllenhjelm och Peder Stolpe att »försöka något mot Kokenhusen». ⁴⁾ Men desse hade förlagt folket i borgläger på bygden ⁵⁾ och ansågo sig ej kunna för närvarande uträtta något mot Kokenhusen, emedan de saknade groft artilleri; och hvad som der skulle uträttas måste ske »med en hast», emedan vintern var sträng med djup snö och Polackarne hade uppbränt alla hus rundt omkring staden, så att Svenskarne ej kunde finna, vare sig skydd, eller proviant. Sådana skäl tyckas emellertid ej hafva varit nog för Hertigen, som i skarpa ordalag låter Gyllenhjelm veta sin missbelåtenhet: »Vi hafva bekommit din skrifvelse Karl Karlsson, uti hvilken

¹⁾ *Richter*. Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen, II, 177. *Kelchen*, Liefländische Historia. 467.

²⁾ Se nedan.

³⁾ Reg. $\frac{26}{2}$.

⁴⁾ Reg. $\frac{16}{2}$, $\frac{26}{2}$.

⁵⁾ Enligt Gyllenhjelm's uppgift, på Hertigens egen befallning.

du förmåler, att vi skole hafva skrifvit dig till, det vi icke vilja så hastigt låta belägga Kokenhusen, efter man utan grofva stycken der intet uträtta kan, så hafver sådant icke varit vår mening, ej heller af vår bref till att bevisa, ty af det, som vi både ifrån Dorpt och härifrån ¹⁾ skrifvit hafva, är till att se, att vi hafva förmanat eder rycka med folket fort, att, hvar man då förnimme, att der förutan grofva stycken intet uträtta kunde, då ville vi följa efter med grofva stycken — — — och hade väl förmodat att I samtligen skulle hörsamligen hafva efterkommit hvad vi Eder i så måtto befallt hafve, men såsom vi förnimme, tillfinne vi ingen villighet hvarken af en eller annan, anten af befäl eller gemene, utan mer de, som skulle hålla de andra till hörsamhet och förmaning, de äro de, som nu styrker de andra till all motvillighet och olydno, och äro i så måtto alla lika goda.» ²⁾

Sedan Hertigen erhållit förstärkningar från Finland ³⁾, bröt han sjelf upp, och hela svenska hären lägrade sig framför Kokenhusen. ⁴⁾ Efter att hafva recognoscerat platsen, anlade hangenast tvenne skansar, den ena mot stadsvallen, den andra mot porten, och började beskjutningen. Derefter fingo soldaterna befallning att göra stormstegar och storma, hvarvid Samuel Nilsson förde Södermanlands och Nerikes knektar, Christer Some Småländingarne, samt Jesper Andersson Cruus och Hans Beugtsson Finnarne. Polackarne måste efter ett kort handgemäng draga sig tillbaka från vallen inom muren, »stängandes portarne till efter sig, så länge de fingo rådrum att

¹⁾ Anzen.

²⁾ Reg. §. Hertigen lär dock sedan hafva fått kunskap om de svårigheter, mot hvilka hans fältherrar hade att kämpa, ty två dagar derefter befaller ban Gyllenhjelm att förlägga krigsfolket i borgläger, om han ej kunde »hålla det i marken». Han befalde att artilleri skulle föras till Sunzel, tills isen i Düna blefve lös, då han »med en hast» ämnade föra det till Kokenhusen och »så med allvar göra därför det bästa».

³⁾ Reg. §.

⁴⁾ Soldaterna gräfde sig »hyttor» i den djupa snön. Hertigen var d. 12 kvar i Anzen, d. 14 var han i Wenden, från den 14 till d. 24 Mars, då han skref sitt första bref från »Kokenhus stad», finns intet bref i registraturet. Stadens intagande skedde således mellan dessa båda data.

skynda sig ut genom stadsporten, lemnandes således staden i de svenskes händer.»¹⁾ Men sjelfva fästningen, dit Polackerna tagit sin tillflykt, kunde Hertigen, oaktadt upprepade stormningsförsök, ej intaga.²⁾ Han beslöt då att uthungra Polackerna, genom att i staden förlägga en besättning, som vore tillräckligt stark, både att bloquera fästningen och möta ett fiendtligt anfall utifrån, och förordnades dertill 1000 man under befäl af Christer Some och Jesper Andersson Cruus, samt 5 à 600 ryttare under Herman von Bjuren.³⁾ Gyllenhjelm skulle bli quar, tills de blifvit försedde med förskansningar och proviant, hvilken sednare den omkringboende adeln lofvade anskaffa,⁴⁾ »till dess åter gräs på marken komme och och krigsfolket uti fält sig åter begifva kunde och komma dem till undsättning, ty nu var värsta tiden af året». Krigsfolket förlades sedan i borgläger på bygden omkring Erla, der Gyllenhjelm sjelf tog sitt högqvarter.

Hertigen hade förut brutit upp från Kokenhusen de första dagarne af April och begifvit sig på väg till Dorpat, för att der möta ett engelskt sändebud⁵⁾, samt reste sedan till Reval, dit han anlände i medio af samma månad.⁶⁾ Hertiginnan hade, genast efter ofvannämnde sammanträffande med Her-

¹⁾ Hjörn l. c. 384 berättar deremot, att Hertigen stormade staden en gång 1:ste April och först i en sednare storm lyckades intaga densamma.

²⁾ Hertigen ville underminera fästningen, men afhölls derifrån af Livlänarne, »welche überläut rieffen: es muste ein so fester Ort nicht verstört werden». Hjörn l. c. 384. — Hertigens trogne anhängare Peder Stolpe blef här skjuten, då han en aftonstund i skymningen gick utom vattuporten till att bättre recognoscera och bese slottets beskaffenhet.

³⁾ *Werving* äfvensom *Dalin*: Svea Rikets Historia, 3:dje del, II, 486, uppgifva i olikhet med Gyllenhjelm fotfolkets antal till 2000. I *Acta Historica* för år 1601 i Riks-Archiv. finnes en »Warhafftiger Bericht wie in Liffland in diesem Jahr von dem 22 Martij an den 17 Septembris in Kriegssachen vorgeläuffen» af onämnd författare, som säger, att den svenska besättningen utgjordes af 300 till häst och 1500 till fot »und thaten etliche Liffender grosse Zusage, die Kriegsläuten mit Proviant zu unterhalten.»

⁴⁾ Reg. Till Otto Fitinghoff. ²/₇.

⁶⁾ Hjörn, l. c., 384. ⁶⁾ Reg.

tigen i Dorpat, förut begifvit sig hit och födde här natten mellan den 22 och 23 April en son, Carl Philip. ¹⁾ Vid hans dop stodo den livländska adeln och Dorpats råd såsom faddrar och gån i faddergån, adeln och landsåtarna 3 daler af hvarje hakeland, staden Dorpat en silfverbägar af två skålpunds vikt. ²⁾

Hertigen hade till Reval sammankallat ombud för den livländska adeln och städerna, för att med dem rådplåga om landets tillkommande öde och dess inre förhållanden. Emot slutet af Maj månad kom man öfverens om, att *Livland skulle förenas med Sverige*. Af klosterinkomsterna skulle en akademi, skolor och hospitaler underhållas. Deremot ville ridderskapet ej gå in på det af Hertigen föreslagna antagandet af Sveriges lag samt böndernas frigifning. Herbergen skulle inrättas för de resandes bekvämlighet och till att förekomma våldgästning; grundsatserna för rusttjenstens utgörande bestämdes o. s. v. Hela Livland, med undantag af staden och stiftet Riga, hade nu förklarat sig för Hertigen ³⁾

Vi hafva förut nämnt, att Hertigen hoppades genom vänlig öfverenskommelse inbekomma Riga. Redan under föregående år hade han fått veta, att Riga och menige ständer derstädes »fast hellre vilja vara under Sveriges krona, än under de Polske, emedan de af lång erfarenhet nogsamt hade pröfvat, hvad de under Polackarnes våld och regemente vunnit». ⁴⁾ Den gamla handelsstaden, som innehade en viss sjelfständighet, ville dock förbehålla sig, såsom det synes, valet öppet mellan de stridande för att först få se stridens utgång, och ville i början af året ej underhandla med Hertigen. ⁵⁾

¹⁾ Dalin, l. c. 485. Richter, l. c. 178 säger, att prinsen föddes i Anzen och tillägger: »Man sieht hieraus, wie sicher der Herzog schon damals sich in Livland fühlte», en reflektion, som således måste förfalla.

²⁾ Richter, l. c. 179. ³⁾ Richter, l. c. 178, 179. ⁴⁾ Rogberg, l. c. 72.

⁵⁾ Hertigen skrifver d. 22 Januari till Jakob Gottberg, att han skulle »hålla de fartyg, som ligga i Pernau färdiga till första vårdag, emedan de Rigiske platt icke äro till sinnes att inlåta sig i någon handel med oss, hvarföre vi äro till sinnes att bruka det allvar i saken, som motvillighet stilla

Svenska flottan användes, utom för transport af trupper och krigsförnödenheter, uteslutande framför Riga. Jochim Scheel fick fullmakt »att hafva riksens armada i befallning och amiral öfver Sveriges skipsflotta». ¹⁾ Underamiraler voro Hans Claesson Bjelkenstjerna och Jakob Gottberg. Dessutom nämnas såsom befälhafvare öfver större eller mindre afdelningar af flottan Knut Kyll, Söfring Jönsson, Jakob Hill, Kaptén Cletow m. fl. ²⁾ Flottan, som under vintern varit förlagd dels i Sverige, dels i Reval, Pernau eller finska skären, fick vid vårens annalkande order att samlas vid Runö i Riga-viken och derefter löpa in i Düna mot Riga ³⁾, »medan Riga icke allenast nu uppå någon tid hafver ställt sig emot oss fiendtlig, utan är oss ock med skuld förpligtad». ⁴⁾ Riga, som länge vacklat i sitt val mellan Sigismund och Hertig Carl, började dock nu afgjort luta åt den förres sida. Dertill bidrog förmodligen riksdagens i Warschau beslut att bekriga Hertigen, på hvilken riksdag äfven Riga erhöll bekräftelse på sina privilegier och sitt undantagsförhållande från det öfriga landets jurisdiktion. Hertigens utskickade Johan Tisenhusen m. fl., som afgått till Riga, för att förmå staden och stiftsadeln att öfvergå på Hertigens sida, misslyckades i detta

kan, och fördenskull, hvar Gud lifvet och helsan förlänar, första vårdag att låta belägga dem till sjös och förhindra dem den tillföring, de af sjön årligen hafva plägar.» Reg.

¹⁾ Reg. ¹³/₃.

²⁾ Om skeppens antal, utrustning m. m. se Rogberg, l. c. 40—48.

³⁾ Pass för Jakob Hill att begifva sig med lodjorna från Pernau till Riga och anhålla alla skepp, som till eller från Riga vela Reg. ¹¹/₅. Samma dag skrifver Hertigen att de skepp, som legat i Reval, hade afgått för några dar sedan mot Riga. Johan Martenszon fick befallning att göra alla skepp i Stockholms skeppsgård färdiga och begifva sig till Runö, »tolf mil från Riga liggande», der han skulle få vidare besked Reg. ²⁶/₄. Söfring Jönsson och Knut Kyll skulle »vid första vårdag» begifva sig med sina skepp från Calmar till Runö och anhålla allt det Rigiske gods, som de kunde öfverkomma, »dock icke på de Danskes strömmar och farvatten, utan de Rigiske allena». Reg. ²⁸/₄.

⁴⁾ Reg. ¹/₃. Om denna skuld se Rogberg, l. c. 48.

försök, och en senare emissarie, Franz Olthöveling, blef till och med tillfångatagen och skickad till Polen. ¹⁾

Svenska hären, som efter intagandet af staden Kokenhusen blifvit förlagd i borgläger på bygden omkring Erla, under förmodan, att fienden ej så hastigt skulle kunna komma med några trupper i fält, blef snart störd i sin hvila af den tappre öfverste Sizinski, som med 800 ryttare plötsligen tågade genom Curland och öfver Düna till Kokenhusen, der han lemnade sina belägrade landsmän den första hjälpen och upplifvade deras mod med löfte om vidare undsättning. Det är förmodligen Sizinskis trupper Hertig Carl åsyftar, då han skrifver till Gyllenhjelm, att han »fått veta, att några tusen Kosacker satt sig öfver Düna och slagit sig ned för Kokenhusen», hvarför han befalt Henrik Lijf, Nils Kyll och Henrik Nykirkir m. fl. att skynda de belägrade Svenskarne till undsättning samt ber Gyllenhjelm göra sin flit att kunna »klappa fienden på fingrarne; dock skall du se dig väl före, så att icke någon spott blifver inlagd och synnerlig folkspillan ske må.» ²⁾

Den svenska besättningen i Kokenhusen led emellertid stor brist på proviant. Först försökte Johan Tisenhusen och Georg Rosen proviantera den, men blefvo af Sizinski oförmodadt öfverfallne och slagne, hvarvid de förlorade provianten, kassan (7000 Riksdaler) »und allem Plunder.» ³⁾

Christopher Radziwil och Karl Chodkiewicz kommo slutligen med en större polsk krigshär ⁴⁾ och började belägra

¹⁾ Richter, l. c. 178, 179.

²⁾ Reg. 5, 9.

³⁾ Hjärn, l. c. 386. Det skedde, då de »auf Stockmanns Hoff bey einem guten Truncke lustig und sicher waren» Keleh, l. c. 467. Till svenskarne i Kokenhusen skrifver hertigen vid underrättelsen om deras nöd, att han det fast ogerna förnummit och är dertill intet vållande, utan de, som han bestält att framfordra den fetalie, som han före sitt afresande hade till deras uppehälle förordnat. Emedan han hört, att varorna för länge sedan voro i närheten af staden, tar han för gifvet, att de nu framkommit Reg. 9.

⁴⁾ Hjärn l. c. 186 uppgifver hären till 15,000 man, hviiket dock torde vara för mycket.

Svenskarne i staden, som försvarade sig med största tapperhet. Gyllenhjelm lyckades införa på Düna några med proviant lastade pråmar till staden, under det besättningen gjorde ett utfall, och han sjelf med en rytterafdelning slog och förföljde en ströfkår ända till Polackarnes läger. Emot Gyllenhjelm utsände Radziwil 1000 man under Sizinski, som oförmodadt kom öfver Svenskarne vid Erla d. 23 Maj ¹⁾). Gyllenhjelm hade förut velat att Svenskarne skulle draga sig tillbaka »närmare huset Erla, hvarest fotfolket med grafvar och staket sig försvarade», men underbefälhafvarne satte sig deremot »säjandes det gifva sådant anseende, som vore man rädder för fienden.» Ehuru Svenskarne blefvo öfverraskade och i början bragtes i oordning, ordnade de sig snart åter och skulle säkert hafva blifvit segervinnare, om ej rytteriet i det afgörande ögonblicket tagit till flykten. Natten åtskilde de stridande och Polackarne behöllo valplatsen. Gyllenhjelm lemnade fotfolket på Erla, der det skulle försvara sig, tills han, som med rytteriet gick till Wenden för att hemta förstärkningar, kunde hinna återkomma. Vid underrättelsen härom säger Hertigen, att han uppfordrat alla knektar att begifva sig till Gyllenhjelms läger och ber honom ytterligare att nu göra sin »högsta flit, att de älsklige karar, som uti belägringen äro, icke måtte lida någon nöd, utan varda undsatte.» Sjelf ämnade han med första möjliga bryta upp, så att han den 12 Juni allra senast skulle vara uti Wenden med hela krigsmagten. ²⁾)

Fotfolket, som under Henrik Lijf blifvit qvarlemnadt på Erla, kunde ej hålla sig qvar der, utan slottet intogs af Sizinski, hvarvid »de qvinnor, som för sin säkerhets skull begifvit sig dit, blefvo jemmerligen förbrända.» ³⁾)

¹⁾ »Unter der Mahlzeit» säger Hjörn l. c. 387. Ofvan citerade »Wahrhaftiger Bericht» nämner d. 23 Maj för affären vid Erla.

²⁾ Reg. ²/₃.

³⁾ Hjörn, l. c. 387. Hertigen hade skrifvit ett förmaningsbref »till knektarne, som lupit ifrån Henrik-Lijf. »Men skulden är icke så stor hos dem, som hos Eder andra, som ridit ifrån dem. Ty det I hade blifvit emot fienden beliggandes i marken och icke såsom harar ryckt Eder kos, så hade de icke heller någonstädes dragit.» Reg. Till Karl Karlson ⁴/₆.

Derefter fortsatte Polackarne ifrigare belägringen af Kokenhusen. Svenskarne gjorde täta utfall »och sig manligen nog beviste, halp likväl intet, utan de blefvo omsider så beängstede, att de icke ens tordes kika öfver muren, än sedan mera». ¹⁾ Hertigen gjorde de största ansträngningar för att kunna undsätta dem, och Gyllenhjelm fick uppbära hans vrede öfver att ej detta kunde ske så snart, som han önskade. Det var sannerligen ej så lätt att vara Hertigen till nöjes med en modfäld och illa beväpnad här, som led brist både på proviant och ammunition. Gyllenhjelm föreslog därför, att Hertigen sjelf skulle draga i fält och befria honom från öfverbefälet, men fick till svar, att han (Hertigen) dertill ej var obenägen hans »förmäning förutan». »Och det vi sjelfve härvid hade varit tillstädes, så skulle vi något mer hafva uträttat, än som nu skedd är.» ²⁾

Svenskarne i Kokenhusen ledo den yttersta nöd, så att till och med hundar, kattor och råttor måste tjena dem till födoämnen. Då Hertigen fått underrättelse härom, fick Gyllenhjelm i de hårdaste ordalag befallning att genast tåga till deras undsättning. »Det förundrar oss, att I icke låta Eder af deras ynkeliga förmäningar beveka och komma dem till undsättning. Ty du förebär många undskyllningar, och när du bekommer sol, så felas dig folk, när du hafver folk, så felas dig fetalie, när du hafver nu fått fetalie, så hafver du hvarken krut eller lod, ändock vi hafva förskickat till dig allt, hvad vi hafva kunnat tänka dig fela, både ett och annat, så att folk, penningar, krut och bly hafver mött dem längesedan på vägen, som ifrån dig komne äro. Sådant kunne vi intet annat tillräkna, utan ditt försagda och blödiga hjerta, hvilket du ock dermed nogsamt hafver låtit uppåskina, i det du icke hafver tort förtro dig längre inom Wendiske murarna, utan slagit ditt läger på denna sidan om ån, och kanske att när du får se fienden, då stannar du intet förr än här i Refle.

¹⁾ Af Jonas Axbergs bref, som kom hit till Dansken d. 27 Juli. Acta Historica.

²⁾ Reg. 4.

Men så skall du veta, det hvar du icke nu denna gång undsätter dem på Kokenhusen äro, då skall du aldrig någon nådig herre hos oss hafva mer att förvänta, ej heller må du någonsin komma för vår ögon mer»¹⁾).

Efter att hafva mottagit dessa stränga befallningar, hopsamlade Gyllenhjelm sina trupper i Wenden, för att försöka undsätta Kokenhusen. Hären bestod af 4 å 5,000 man, till större delen rytteri. Svenskarnes afsigt var att öfverraska fienden, men detta misslyckades, och båda härarne mötte hvarandra i slagordning den 17 Juni en eller en half mil från Kokenhusen.²⁾ Emedan ryttarne ej vore försedde med harnesk, uppmanades de att ej invänta det polska med lansar beväpnade rytteriets anlopp, utan sjelfve angripa och söka intränga i fiendens slagordning, för att med fördel kunna begagna sina värjor. Med fotfolkets beväpning var än sämre ställdt, och det synes hafva varit nästan värnlöst mot ett kavallerianfall. Det var på den tiden »med mousqueter och pikar icke beväpnadt», och hvarje soldat hade därför fått befallning att taga med sig »en staka, fyra eller half fjerde aln lång, spitsad och bränd på båda ändarne», för att härmed kunna afhålla fiendens rytteri. Det var med en så beväpnad här Gyllenhjelm skulle strida mot en i antal öfverlägsen, tap- per och välbeväpnad fiende. Svenskarnes venstra flygel kommanderades af Hans Bengtsson, den högra af Herman Wrangel och Frans Treyden; fotfolket och artilleriet, som bildade centern, fördes af Henrik Lijf och Michel Wachtmeister. Svenskarnes högra flygel, hufvudsakligen bestående af tyska ryttare, som hade mot sig Lithauerna, angrep först och förmodade fienden att vika, hvaremot den venstra, som hade mot sig Polackarne, genast blef med sådan häftighet angripen, att den tog till flykten, hvarvid ryttarne, förblindade af de dammoln, vinden jagade mot dem, kastade sig in på den högra flygeln och äfven drog denna med i sin flykt. Fot-

¹⁾ Reg. Till Karl Karlson $\frac{4}{6}$.

²⁾ Hjärn l. c. 388. Nyenstedt, l. c. 107. Richter, l. c. 179 säger att slaget stod d. 16 Juni, Hertigen uppger deremot d. 17. Reg. $\frac{24}{6}$.

folket stod kvar och retirerade i god ordning, sedan ryttarne ej kunnat förmås att förnya striden. Ryttnarne hade fattats af en sådan förskräckelse, att, ehuru fienden icke förföljde, det var med möda Gyllenhjelm kunde förmå dem att göra ett ordnadtt återtag. Svenskarne förlorade emellertid sitt artilleri och sin tross, 6 fältstycken och 500 vagnar ¹⁾)

Gyllenhjelm förde hären öfver Erla och Pebalg till Wenden. På Pebalg kvarlemnade han »några våghalsar» med tillstånd att göra och låta, hvad de funno bäst, antingen att försvara sig, om de kunde, eller uppgifva platsen på goda villkor. Han medtog derifrån och från de öfriga befästade platserna de adliga familjer, som dit tagit sin tillflykt. I Wenden, som var »vidtbegripit och alls intet befäst», lemnades i staden några ryttare och på slottet fotfolk med befallning att försvara sig så länge de kunde. Deremot förlades starkare besättningar i Ronneburg, Wolmar och Mojahn. Den öfriga hären, hufvudsakligen ryttare, förlades i läger vid Burtnek, tills vidare order komme från Hertigen.

Hertigen, hvilken, såsom vi sett, tvungit Gyllenhjelm till detta undsättningsförsök, skrifver vid underrättelsen om den olyckliga utgången ovanligt mildt: »Vi förnimme, att du varit på vägen med krigsfolket och velat undsätta Kokenhusen, dock hafver det icke bättre lyckats, än att I äre slagne tillbaka igen och hafve mist några fältstycken, till hvilket ryttarne åter nu såväl som tillförne hafva varit vållande, hvilka hafva tagit flykten och låtit knektarne i sticket. Dock, ändock. Gud bättre, illa är att så skall vara skedt, särdeles för de ärlige karars skull, som uppå Kokenhusen hafva varit, hvilka nu utan tvifvel, hvar icke Gud synnerligen hafver dem hulpit,

¹⁾ Kelch, l. c. 469. Det är svårt att afgöra, huru stor förlusten af folk å Svenskarnes sida verkligen varit. Gyllenhjelm föreställde de flyende ryttarne, att de förlorat »näppeligen hundra man», och Hertigen kallar slaget en »skermysel.» Deremot uppgifva Richter, Kelch och Hjörn, att halfva svenska hären fallit och att slaget stått från kl. 7 på morgonen till frampå eftermiddagen. »Die Pohlen und Littauer hatten bey dieser Victorie auch wenig Seide gesponnen, massen ihrer nicht weniger geblieben.» Hjörn, l. c. 388.

uti fiendens våld och om halsen komme äro. Dock måste man icke släppa allt handlost. En skermysel är väl tillförne vunnen och förlorad. Du skall därför samla folket tillhopa igen, det mesta dig möjligt är . . . Vi hade väl längesedan varit uti marken hos Eder, hvar vi så mycket annat icke hade haft att beställa både om folk, fetalier, penningar och annat, som till krigssakerna behöfves. Ty när vi äre på den ena orten, så blifver intet på den andra bestäldt.» ¹⁾

Besättningen i Kokenhusen, som efter Svenskarnes nederlag ej hade något hopp om undsättning, måste dagtinga. Ehuru Polackarne i början fordrade, att staden skulle uppgifvas på nåd och onåd, medgäfvos de dock slutligen, att Svenskarne, efter att hafva qvarlemnadt sitt artilleri, skulle få fritt aftåga. Denna öfverenskommelse hölls dock ej af Polackarne, utan den svenska besättningen blef till största delen nedhuggen af Chodkiewicz' folk, som på detta sätt hämnades den omenklighet, Christer Some utfövat mot några polska fångar ²⁾. Christer Some, Jesper Andersson Cruus och Herman von Bjuren med några andra räddades i Radziwils eget tält och blefvo sedan som fångar skickade till Riga.

Sedan nytt krigsfolk från Sverige och Finland nu börjat anlända, beslöt Hertigen att äntligen sjelf draga i fält och

¹⁾ Reg. Till Karl Karlsson. ²⁾

²⁾ Se härom Werwing, l. c. 37. Hjörn, l. c. 388 och Kelch, l. c. 470 berätta, att Polackarne, efter att hafva inbekommit staden, vände artilleriet mot Svenskarne och att så många af dessa, som genom Radziwils hjälp kommit ut på fältet, sedan blefvo nedhuggna eller jagade i Düna. Werwing, l. c. 42, säger, att de nedsablades först sedan de utkommit på fria fältet. Härmed instämmer äfven ofvan anförda »Wahrhaft. Bericht», som uppger, att det polska krigsfolket, »som var förbittradt på Uplandsryttarne, som hade mördat besättningen på Nyenhusen, hvilken gifvit sig på samma villkor, samlade sig och ryckte efter samt nedgjorde alla, som i belägringen hade varit.» Till Jochim Scheel skriver Hertigen, att besättningen blifvit genom hunger nödsakad att inlåta sig i handel. »Och ändock dem är tillsagdt blifvet, att dem intet skulle skada till lifvet, så hafver dock fienden emot löfte och tillsägelse, sedan huset var uppgifvet, bragt dem alla om halsen, så många, som Gud synnerligen icke hafver bevarat, att de uti elfven komme äro och så sluppit undan. Reg. ²⁾

befalde Gyllenhjelm att tillsvidare ingenting äfventyra mot fienden, utan, sedan han väl besatt Ronneburg, Wolmar och Treyden, invänta Hertigens ankomst. På de små »neste» skulle han ej spilla något folk, utan de skulle hellre nedrivas eller uppbrännas, för att ej lemna skydd åt fienden. »Och efter Wenden icke är någon befästning, der man för våld kan försvara sig uppå, därför, hvar du förnimmer, att fienden hafver i sinnet vidare sitt uppsåt att fullfölja, då skall du icke förspilla deruppå något folk, utan låta rifva ned allt hvad, som något värn uti göras kan . . . Vi kunne väl alltid sedan få Wenden in igen, när fienden först är utur marken . . . Vi vilja med det första och inom få dagar rycka upp och begifva oss i marken igen». ¹⁾ Hertigen lät befästa Fellin, Dorpat och Wolmar ²⁾ och tillsade Gyllenhjelm »hafva den strömmen Aa uti akt, att alle passe och vad måtte blifva igenstängde och fienden förtagne». ³⁾ Till Sverige skrifver han att, »efter det vi väl veta, att allehanda sällsamma tidender skola blifva utspridda, synnerlige af dem, som gerna såge, att oss annorlunda än väl ginge», så borde ständerna få veta, »att icke heller så stor skada skedde, som rykte utaf går, utan, ehuru fienden hafver behållit platsen, så hafver han likväl fått mera hugg än våra och med sin stora skada vunnit. Och hoppas oss, att så snart friskt folk kan komma an, då skola vi med Guds hjelp visa honom utöfver Düna igen, att han skall veta, det han hafver varit uppå denna sidan». ⁴⁾

Efter Kokenhusens intagande lemnade Radziwil öfverbefälet åt Chodkiewicz, med hvilken han var oense, och begaf sig hem. Derefter intogo Polackarne hastigt Erla, Cremon, Segewold, Roop m. fl., som de till största delen funno öfvergifna. De små besättningarne på Wenden och Treyden gåfvo sig

¹⁾ Reg. Till Karl Karlsson ²⁴/₆.

²⁾ Reg. Tänkese del hvad Olof Stråle beställa skall. ²⁴/₆. Minnessedel för Johan Derfelt. Odat.

³⁾ Reg. Till Karl Karlsson ²⁸/₆.

⁴⁾ Reg. Sedel i Anders Linderssons bref ²⁸/₆.

genast på löfte om fritt aftåg »och kommo passeliga välkomna till lägret igen». ¹⁾ Polackarne delade sig derefter i små hopar och ströfvade under plundring, mord och brand omkring i det olyckliga landet. ²⁾ Flere adelsmän sökte sin räddning i att nu öfvergå till Polackarne, hvarför de å andra sidan blefvo af Hertigen behandlade såsom »förrädare». ³⁾ Ronneburg var den första plats, som gjorde något egentligt motstånd, och Polackarne måste der börja en ordentlig belägring. Till Wolmar begaf sig Gyllenhjelm, emedan han hörde, att det var illa befästadt och besättningen modfäld, i förhoppning att fienden skulle härigenom komma på den tron, »att han sig derinne defendera kunde» och väntade snar undsättning. Till befälhafvare under tiden i lägret vid Burtnek förordnade han Anders Larsson och Hans Bengtsson.

Krigsfolket var omsider anländt till Hertigen, men ehuru han åtskilliga gånger sagt sig »i den Heliga Trefaldighets

¹⁾ Richter, l. c. 179 säger att Treyden höll sig i 40 dagar och att Polackarne slutligen nödgades aftåga derifrån, hvilket ej kan vara riktigt. Den 2 Juli ber Hertigen Gyllenhjelm undsätta Treyden och derefter nämnes ej vidare någon belägring.

²⁾ »Och heller än boskapen och hvad annat, som bönderna hafva skall komma fienden uti händer, skola befästningarne dermed desto bättre provianteras och bespisas.» Reg. Till Henrik Lijf ³⁰.

³⁾ Hertigen befaller Otto von Vietinghof »att taga af de förrädares gods, som sig till fienden hafva slagit och nu med honom practicera till deras fäderneslands förderf, och låta föra in uppå husen hvad, som der till fetalie, spaumål och annan proviant finnas kan, och lägga godsen under befästningen igen. Hvad som sedan vidare kan felas, derom kunne I handla med adeln, att de vele hvar i sin stad hjälpa till att bespisa husen, efter som de kunna hafva råd till, ty det är bättre att befästningarne blifva dermed provianterade, än det skulle komma i fiendens våld. Och der det således hade skett vid Kokenhusen, efter som ock adeln sig då förpligtade, att de göra ville, då hade aldrig den olycka händt, som sedan skedde, och fienden fått så vidd framgång, som han hafver. Men de förnimma nu sjelfva hvad fördel, som de af deras egennytta hafva, så att icke allenast befästningarne äro komne uti fiendens våld, utan ock de hafva mist allt, det de hafva haft, och måste förlöpa både hus och hem.» Reg. ²⁸. Richter, l. c. 179 säger att Otto von Vietinghof med Neuhausen nu gick öfver till Polackarne, hvilket är osant, ty Vietinghof var ännu d. 25 Novemb. Hertigens befälhafvare på Neuhausen. Livon.

namn» vilja genast bryta upp samt bestämt dagen för upp-
brottet, hejdades han alltid af mellankommande hinder och
slutligen deraf, att han »fått så ondt i en fot», att han »ej
kunde komma utur rummet». ¹⁾ Ändtligen bröt han upp från
Reval d. 8 Juli, var d. 9 i Lode och skrifver d. 11 från
Pernau.

Under Hertigens vistelse i Pernau, ankom till honom
Grefve Johan af Nassau, brorson till den berömda Wilhelm
af Oranien. Denne hade utbildat sig i krigsväsendet under
Moritz' af Oranien krig i Nederländerna, hvilka krig på denna
tid voro en skola för det protestantiska Europa, och var
upphofsmanen till det älsta exercisreglemente, »hvilket tjänade
såsom mönster djupt in i det 17 århundradet». ²⁾ Försedd
med rekommendationsbref från flera af Tysklands protestan-
tiska furstar bjöd han nu sina tjänster åt Hertig Carl, för att
tjena den protestantiska saken »emot det odrägliga papistiska
och spanska oket». ³⁾ Att Hertig Carl skulle med glädje
mottaga en så utmärkt mans tjänst, var naturligt, och han
erbjöd honom genast öfverbefälet för ett år samt såsom un-
derhåll inkomsterna af staden och stiftet Dorpat. Men Gref-
ven af Nassau åtog sig befälet endast för 3 månader och mot
ett månatligt underhåll. Han skall dock hafva gjort till vil-
kor för sin tjänst, att Hertigen skulle lemna hären och åter-
vända till Sverige, dels för att derifrån ombesörja försändandet
af krigsförnödenheter, dels emedan man af historien och er-
farenheten sett, att det sällan följt något godt deraf, att »två
hufvuden på samma gång varit i fält». Dessutom uppgåfvos
andra villkor såsom, att hären skulle bestå af 10,000 man
till fot och 5,000 till häst, att den skulle bättre beväp-
nas och underkasta sig den krigsdisciplin, som i Nederlän-
derna var rådande o. s. v. På detta allt skall Hertigen,

¹⁾ Reg. 2, 4.

²⁾ »Johan des Mittlern, Grafen zu Nassau Katzenellenbogen, *Heerfahrt nach Lirland*, i Mittheilungen aus der livländischen Geschichte VII, I, 77.

³⁾ Richter, l. c. 180.

hafva ingått,¹⁾ ehuru han det oakadt sedermera kvarstannade och, såsom vi få se, emot Grefven af Nassau gjorde sin vilja gällande. Grefven af Nassau började genast öfva det nykomna krigsfolket, 8,000 man till fot och 5 eller 6 fanor ryttere, i det han, på Nederländskt vis, uppställde folket i slagordning mot en fingerad fiende. För att afhålla rytterianfall ställdes framför fotfolket »kärrior» med 5 fastgjorda långa pikar på hvardera, och befunnos vara synnerligen ändamålsenliga.²⁾ Grefven af Nassau ryckte slutligen med trupperna den 6 Augusti från Pernau till lägret vid Burtnek, och der öfverlemnade Hertigen offentligen i medio af Augusti³⁾ öfverbefälet åt honom.

Här torde vara stället att något närmare efterse styrkan och beskaffenheten af den här, som nu skulle tåga mot fienden. Antalet är svårt att bestämma, emedan man ej vet, om fenikorna och rytterefanorna voro fulltaliga, eller ens huru stora de borde vara. Under förutsättning att hvarje fenika bestod af 400 och en fana ryttere af 300 man, utgjordes hela hären af 12 å 14,000 till fot och 6 å 7,000 till häst.⁴⁾ Utom Svenskar och Finnar utgjordes den af Livländare, Tyskar,⁵⁾

¹⁾ »So hat jedoch Hertzog Carl, dessen ohngeachtet, eingewilliget, und darauf ihm eine Bestallung, doch obgesetzte Conditiones mit Vorgeben, dass es ohnvonnöthen, nicht mit inserirt, aufgerichtet». Mittheilungen, l. c. 86—88. Vi kunna svårligen tänka oss, att dessa vilkor, om de verkligen uppstälts, blifvit af Hertigen antugna. Ett hufvuddrag i hans karakter, hvilket öfverallt framlyser, är att vilja personligen gripa in i allt, och den, som framkommit med en sådan mening, att Hertigen icke allenast icke varit till nytta, utan snarare till hinder på krigsskådeplatsen, skulle helt säkert ej hafva rönt ett vänligt bemötande.

²⁾ Mittheilungen, l. c. 88, 89.

³⁾ Hertigen var den 10 Augusti i Pernau, den 11 i Gudemansbeck, den 13 i Salis. Reg.

⁴⁾ Enligt förteckningen i Mittheilungen, l. c. 90, 91 bestod hären af 24 fanor ryttere och 34 fenikar knektar, men bland de sednare nämnes särskildt 1 svensk fenika »Hacken-Schützen», 500 man stark. »Och hafva fenikorne i början varit ganska starka.»

⁵⁾ Moritz Wrangel förordnades af Grefven af Nassau till befälhafvare öfver det tyska rytteriet, »ungefär 1000 hästar». Mittheilungen, l. c. 90.

Nederländare, Engelsmän och Fransmän.¹⁾ Utom de Livländare, som föranledts af religionsförföljelse och Hertigens framgång i början af fälttåget att frivilligt inställa sig under hans fanor, lemnade Livland en stor kontingent, dels genom adelns rusttjenst, dels genom utskrifning bland allmogen, som »af hvarje fem Haker land» skulle lemna en eller två man.²⁾ Rusttjensten utkräfdes ganska strängt och försummelse i detta fall straffades genom godsens förlust.³⁾ Men äfven den svenska adeln gaf i detta fall berättigade anledningar till klagomål. Hertigen klagar öfver, att »en part af dem äro alldeles blifne hemma, somliga, som oss hit öfver följde, hafva rymt undan vårt banér och oss oveterligen och utan förlof dragit hem igen». ⁴⁾ De gånge häruti åt manskapet ett föredöme, som med begärlighet följdes.⁵⁾ Den af så många olika nationer brokigt sammansatta hären hade ej någon disciplin enligt nutida begrepp och var ej, äfven för en så kraftfull man som Hertig Carl, lätt att styra. Hertigen skrifver fruktlöst det

¹⁾ Reg. Öppet bref för kaptener att draga ut till Nederland, England och Frankrike och värfva fotfolk. ¹⁴.

²⁾ Rogberg l. c. 69. I svar till ståthållaren på Narva anlangande den besväring, bönderna hafva att utgöra hvar femte man, som vi hafva begärt, att de såväl som andra här i landsändan skola utgöra», säger Hertigen, att de skulle befrias, »efter det de i fejden mycket äre vordne förförde, så att många hemman ligga ännu öde, efter man icke hafver bönder att dem besitta och bruka.» Reg. ²⁹.

³⁾ Reg. Fullmakt för Berentt — uppå Lode, att han vederkännes alle de förlänte och förpantade godsens under slottet igen, efter de icke med deras rusttjenst i marken låta sig finna ⁸. Till Nils Bjelke att tillsäga landsåtarne i den Pernauske kretsen, att, så framt de icke rycka upp med deras fulla rusttjenst, då vele vi låta taga godsens ifrån dem och gifva dem åt andra, som tjenst göra vela ⁴.

⁴⁾ Reg. Till ridderskapet och adeln i Sverige ¹⁵. Till Ståthållarne i Stockholm att antasta och ställa för rätta alla adelsmän, som rymt hem från kriget ⁶.

⁵⁾ Reg. Till Moritz Wrangel att i Refle utspana de hofmän och knektar, som rymt från sina fanor, och låta dem utan alle nåde stå deras straff, eftersom krigsartiklarne utvisa. ¹¹. De knektar, som rymt öfver till Ösel, skulle anhållas. ⁹.

ena straff- och förmaningsbrevet efter det andra. ¹⁾). Folket var illa klädt och illa beväpnadt och Hertigen säger sig hafva förnummit dessa brister, nämligen att det ej hade »byssor» och värjor, som det kunde lita på, men trodde att »största orsaken, hvarför de icke kunna göra trogna tjenster, det är ohörsamhet och räddhåga. Kanske att en part ryttmästare deribland finnes, som hellre såge, att de finge ligga hemma och plåga bönder, än tjena deras fädernesland. Ty de hafva nu legat mest hela sommaren, sedan som vi drogo sjelfve utur marken, i deras borgläger och fulle tage så väl af bonden, der de hafva haft råd och tillfälle nog att låta förfärdiga deras tyg och värjor och utfordra deras hästar». ²⁾) Det är isynnerhet efter Gyllenhjelm's nederlag vid Kokenhusen, då fienden fritt ströfvade omkring i landet, utan att Hertigens eget folk försökte göra motstånd, som hans otålighet och häftiga lynne bjertast framträder. Han ville låta gifva knektarne »både kläde, penningar, byssor och hvad dem felas, men mod, som dem mestadels felas, det kunne vi ej gifva dem, utan de mågederom bedja Gud». ³⁾) Hertigen synes till och med sjelf hafva handgripligen tillrättavisat sina uppstudsiga krigare ⁴⁾) och be-

¹⁾ Reg. Till Jakob Hilles knektar, som varit motvillige och tredske och icke godvilligen låtit sig bruka. ²⁾. Till densamme: »Vi förnimma, huru motvillige knektarna hafva sig stält, som med Eder för Riga hafva varit, så att de der hvarken hafva velat blifva eller något bistånd gjort, medan de der hafva varit, utau med våld dragit sin kos igen. Och efter vi af eder skrifvelse förnimma, såsom ock se och eljest väl kunna tänka, att knektarne äroder intet så synnerligen skyldige uti såsom deras höfvidsmän. Derföre skole de med rätta blifva nupne i örat och så straffade, att andra kunna hafva der en varnagel af». ⁴⁾.

²⁾ Reg. Svar på Moritz Wrangels och ryttmästarnes skrifvelse ¹⁾.

³⁾ Reg. Till Moritz Wrangel ²⁾. »Och skole I veta att I intet skole sätta oss till pyntes och regulera oss efter edert hufvud, utan der I icke vele höra moder, då hafva vi till de medel, att I skole höra stjufmoder, hvarför vi vele hafva Eder förmanadt, att I tagen Eder för eder egen skada till vara». Straffbref till krigsfolket ²⁾.

⁴⁾ »När någre svenske ryttare eller soldater begärde af Fursten penningar eller kläde, slog han dem med en buldanner, som han dagligen hos sig hafver, till dess han såg att han var död, så att han många med sina egna händer slagit och skjutit hafver till döden». Sannfärdige tidender om det ömklige tillståndet i Liffland, som af Hertig Carl är förorsakadt wordet. Act. Histor.

fälhafvarne, som ursäktade sig för att ingenting kunna uträtta, fingo veta, att »det fins alltid frusen jord för lata svin». ¹⁾

På proviant led hären brist ²⁾, och detta synes äfven hafva orsakats af vårdslöshet vid transporten, hvaröfver ståt-hållarne i Stockholm fingo skarpa förebråelser. ³⁾

Besättningen på Ronneburg under Påwel Gottbergs befäl »värjde sig manligen» och uppehöll här Polackarne, som dock för närvarande endast voro 3 à 4,000 man starke ⁴⁾. Men Fahrensbach väntades från Tyskland med värfvad utländskt manskap och den större polska hären under Sigismund och Zamoisky samlades långsamt. Frågan var, hvilken af de båda stridande först skulle blifva färdig. Hertigen sparade inga ansträngningar för att snart kunna rycka i fält och »få fienden något annat att göra, än spadsera kring om landet». ⁵⁾ Han lofvar den 27 Juli att göra sin högsta och yttersta flit, att besättningen på Ronneburg skulle inom 14 dagar blifva undsatt. ⁶⁾ Gottberg ingick den 1 Augusti ett vapen-

¹⁾ Reg. Till Samuel Nilsson $\frac{2}{3}$.

²⁾ Grefven af Nassau till Hertigen $\frac{8}{8}$ Livon.

³⁾ Reg. »Oss förundrar hvi I så oförsvarligen och oflitligen låte omgå med den proviant och fetalie, som krigsfolket hafva skall och I hit sände. Tillförene hafve I låtit ligga der uti Stockholm proviantet uti grafven hela vintern under bar himmel att förderfas. Nu hafver den skälmen proviantmästaren der uti Stockholm Olof Torstensson sändt en skeppslast mjöl uti en öppen och illa utredd skuta, derigenom nu både skuta och mjöl i denna natt här uppå redde är stranden och borta blifven. Om detta är väl handladt emot oss och kronan, det må I nu sjelfva betänka. Och hvar I icke straffe den proviantmästaren, som mjölet så löst hafver åstadsäudt, då skole I förnimma, hvad vi vele hafva omsider att göra». $\frac{1}{4}$.

⁴⁾ Reg. »Och vankar ibland dem stor sjukdom, så att många dagligen dö. En stor del är ock sin kos lupen åt Lithauen tillbaka igen mot Woiwodens vilja». Till Moritz Wrangel $\frac{3}{9}$. Gyllenhjelm till Hertigen $\frac{3}{8}$. Livon.

⁵⁾ Reg. Till Detl. Hastfer $\frac{2}{7}$. Till Moritz Wrangel skrifver han: »Det gör oss intet behof, att I skole förmana oss, det vi skole draga fort, ty vi veta väl så mycket sjelfve och äre dertill intet obeuägne. Men det hörer mera till dansen än ett par röda skor, såsom sägas plägar. Och måste vi så tänka till att draga åstad, det icke något ytterligare spott blifver inlagdt, som hertill, det Gud bättre, allt för mycket skedt är» $\frac{3}{7}$.

⁶⁾ Reg. Till Karl Karlsson $\frac{2}{7}$.

stillestånd på 3 dagar, under hvilka afhandlades om kapitulation, men då Chodkiewicz fordrade, att fästningen skulle uppgifvas på nåd och onåd, beslöto Svenskarne att försvara sig till det yttersta.¹⁾ Förmodligen bidrog till detta beslut underrättelsen om Hertigens snara antågande.

Sedan utrustningen var, så godt ske kunde, afslutad, uppbröt Hertigen den 10 Augusti från Pernau och befallde sina trupper samlas vid Wenden. Hans mening var att kunna komma emellan Polackarne, som belägrade Ronneburg, och Düna och afskära deras reträtt.²⁾ Polackarne ville emellertid ej vid Ronneburg afvakta hans ankomst, utan upphäufde belägringen den 13 Augusti och begåfvo sig till Wenden³⁾, och såsnart Chodkiewicz der fått säkra underrättelser om Hertigens antågande och hans krigshärs styrka, delade han sitt folk i två afdelningar, af hvilka den ena skulle skynda till Kokenhusen, den andra, med hvilken han sjelf följde, till Riga.

Svenskarne hade den 17 Augusti sitt läger vid Gross Roop, hvarest de dröjde en dag, emedan fältartilleriet, som drogs af oxar, ännu ej hunnit fram.⁴⁾ Så snart underrättelse ingått, att Polackarne dragit sig tillbaka från Wenden, ryckte Grefven af Nassau med några fanor

¹⁾ Gyllenhjelm fruktar att Ronneburg är intaget, emedan fienden upphört att skjuta. »Om så illa är att Ronneburg är borta, så är intet vissare, än att vi få det strax veta och blifva på samma sätt aufäktade. Och hafva de andra ärlige karar på Kokenhusen och Ronneburg ära och beröm vunnit, så hoppas jag, att vi skola ej heller någon skam nederlägga. Och efter vi hafva icke öl eller vin att moore oss vid eller dricka hvarannan till, så vele vi trösta oss dermed, att vi här hvar man skall dricka hvarannan till med lod och krut». Karl Karlsson till Jöns Nilsson, befälhafvare på Mojahn $\frac{7}{8}$. Livon.

²⁾ Reg. Till Mor. Wrangel $\frac{3}{4}$. Till Karl Karlsson $\frac{5}{8}$.

³⁾ Livon. Karl Karlsson till Hertigen $\frac{1}{4}$. Påwel Gottberg till Gyllenhjelm $\frac{1}{8}$. Reg. »Vi förnimme manhaftige krigsmän att fienden hafver öfvergifvit belägringen vid Ronneburg och mest med skammen dragit sin kos, sedan som han såg Eder ståndaktige och förnam att vi hafva varit förhanden.... Vi äro Gudi dess lof så starke i marken, att oss hoppas, att han skall få annat att göra, än belägra vidare några hus, och komma med våta fötter öfver Düna igen.» Till krigsfolket, som uppå Ronneburg stadde äro. Lägre vid Högroden $\frac{1}{8}$.

⁴⁾ Reg. Till Karl Karlsson $\frac{1}{4}$. Mittheilungen, I. c. 92.

ryttare öfver Aa och uppfordrade staden, som genast gaf sig. Härefter ville Grefven af Nassau med rytteriet genast förfölja den flyende fienden, men Hertigen ville äfven vara med med fotfolket, och emedan ett helt dygn åtgick till förfärdigande af en brygga öfver Aa, fick fienden derigenom försprång. Derefter förföljdes Polackarne utan uppehåll, förlorade artilleri och tross och stannade ej förr än under Rigas murar.¹⁾ De slog sitt läger i förstaden (endast befälhafvarne och något uranskap blefvo insläppta i staden) och hade fattats af en sådan förskräckelse, att de hoptals begåfvo sig öfver Düna in på Curländska sidan.

»Vi hafva», skriver Hertigen, »genom Guds nådiga tillhjälp fått fienden uppå flykten och fått honom tross och stycken ifrå, såsom ock ihjelslagit så många, man hafver öfverkomma kunnat». ²⁾ Hertigen lägrade sig ett par mil från Riga, »till att hvila sitt folk några dagar och församla dem, som voro förströdda ut efter byte här och der på landet». ³⁾

Flottan var, såsom vi nämnt, beordrad att samlas vid Runö och så vidare löpa in i Düna mot Riga, för att förhindra staden tillförsel och söka förmå den att frivilligt öfvergå till Hertigen. Först anlände framför Riga Jakob Hill och Kapten Cletow med sina skepp ⁴⁾, och till dem befalldes

¹⁾ Mittheilungen, l. c. 92—95. »Hela vägen luktade af brännevin och spanskt vin, som de marketerter med sig fört hade», hvilket de svenska officerarna låtit slå ut, på det ej folket skulle berusa sig.

²⁾ Reg. Till Jochim Scheel ^{2^o}. Till Ståthållaren på Narva skriver Hertigen: »Det är vår vilje att I låte tacka Gud för den segervinning, som vi emot våra fiender hafva haft, i det att vi hafva slagit dem uppå flykten, tagit dem tross och stycken ifrå och alla de hus iubekommit, som de hafva intagit uppå Kokenhusen när, såsom ock nederlagt en stor hop förutom dem, som till skogen komne äro och varde alla dagar af bönderna slagne och till oss förde. Och skole I deröfver låta skjuta fröjdeskott och gifva ryttarne om samma vår lyckliga segervinning tillkänna ^{2^o}.

³⁾ Reg. Hertigen hade »så sakta följt efter» och lägrat sig vid Bergerhof, »2 små mil från Riga». Till Mor. Lejonhufvud ^{2^o}. Enligt Richter, l. c. 180 och Hjörn, l. c. 390 ville Grefven af Nassau genast angripa Riga, men Hertigen dröjde 3 dagar i Neuermühlen och ämnade belägra Dünamünde.

⁴⁾ Reg. Svar på Kapt. Cletows skrifvelse ^{2^o}.

Knut Kyll och Söfring Jönsson skyndsamt begifva sig. Denna befallning efterkoms icke, hvarför de skepp, som redan voro inkomna i Düna, blefvo nödsakade att utlöpa igen. ¹⁾ Slutligen samlades hela flottan under Jochim Scheels befäl framför Riga. Men nu anlände äfven Fahrensbach från Tyskland med värfvadt utländskt manskap, uppkastade en skans och började derifrån beskjuta den för ankar liggande flottan, hvarvid han skall hafva skjutit ett skepp i sank ²⁾, och tvang Jochim Scheel att begifva sig ur Düna utpå redde för Dünamünde ³⁾. Somliga skepp voro med tackel och tåg illa försedda och somliga voro »så stora», att det ej var rådligt att på den farliga redde längre äfventyra dem på »sidhösten», derför befälde Hertigen Jochim Scheel, som var »så svag, att han ingen ytterligare tjenst der göra kunde», att med de största skeppen och så många af de mindre, som icke kunde brukas, begifva sig till Sverige och lägga dem der i vinterläger. »Men öfver de andra samt lodiorerna skall Knut Kyll och Kapten Cletow hafva befallning och med dem blifva der kvar och göra deras högsta flit, att de kunna få fienden allt något till att skaffa, så att Fahrensbach med det folk, han med sig fört hafver, icke får komma dem till undsättning, som nu uti marken emot oss stadde äro». ⁴⁾ Jochim Scheel med en stor del af flottan begaf sig derpå ifrån Riga till Pernau, de öfriga skeppen stannade kvar. ⁵⁾

¹⁾ Reg. Hertigen säger, att fastän han åtskilliga gånger befallt dem med skeppen lägga in i Düna, hade de detta icke allenast härtill icke gjort, utan Kapt. Cletow hade ock lupit derifrån till Runö igen. »Hvarför befalle vi dig ännu Knut Kyll, att du med alla skeppen löper in i Düna och gör till saken så mycket dig möjligt är». Till Knut Kyll ¹/₂.

²⁾ Melch, l. c. 471.

³⁾ Livon. Jochim Scheel, Hans Claesson, Samuel Nilsson, Knut Kyll och Söfring Jönsson m. fl. till Hertigen, Redden för Dünamünde ¹/₈. Fahrensbach hade kommit till Riga med Tyskar och Skottar och vore omkring 1,200 man stark. »Och hafva de varit till verke med oss, begynnandes midnattstid och sedan hela dagen.»

⁴⁾ Reg. Svar uppå Jochim Scheels samt de andre amiralers och kapteners skrifvelse ¹/₈. Galejorna skulle gå till finska skären öfver vintern.

⁵⁾ Söfring Jönsson skrifver till Per Nilsson d. 31 Augusti, att han låg med 8 skepp vid pass en half fjerdingssväg ifrån staden. »Knut Kyll ligger

Det synes såsom om Hertigen ej från början varit besluten att gå mot Riga, utan först af framgångarne dertill föranleddes. Mellan den 19 och 26 Augusti, de dagar, under hvilka förföljandet af fienden skedde, finnes icke något bref i Registraturet, och det första, som sedan utgick, dateradt Rodenpois den 26 Augusti, är en befallning till Jochim Scheel att sända galejorna och lodiorna tillbaka igen, »efter vi nu vidare akta försöka vår lycka för Riga och man galejorna och lodiorna uti Düna mest kunne bruka». ¹⁾

Sedan Hertigen inhemtat kunskap om, huru Polackarne voro lägrade vid Riga, beslöt han att i deras läger angripa dem. Svenskarne kommo midt i natten den 30 Augusti ²⁾ och anföllo fienden från tvenne sidor. Fahrensbach hade i förstaden låtit uppföra en skans eller »blockhus», som han bestyckat med kanoner, och omkring denna stod den hetaste striden. Polackarne blefvo i grund slagna och flydde dels öfver till Curländska sidan, dels in på fästningen. Förstaden blef intagen, plundrad och uppbränd. ³⁾ Man hade nu ej vidare något hopp om att genom vänlig öfverenskommelse komma i besittning af Riga, då staden hade Polackarne inom sina murar och underrättelse ingick att Konung Sigismund var i antågande till dess undsättning. Hertigen hade därför i sinnet att börja en formlig belägring, men hindrades här-

med några skepp utaför Dünamünde och hade väl kunnat iulöpa, efter vinden var i dag god, hvad orsaken är, kan jag icke veta, att han derute blifver liggande». Han önskar, att Hertigen måtte förordna till amiral öfver flottan »en god och beskedlig man, ty det är ett sådant regemente uti flottan, att jag aldrig kan säja af». Sjelf önskar han härtill Kapten Cletow, »efter han är en sjöman och bättre förstår sig än såsom de obesökta uti sådana sjöhandlingar». Livou.

¹⁾ Reg. Till Jochim Scheel ²⁶/₅.

²⁾ Nyenstädt, I. c. 108.

³⁾ »Bättre hade varit», säger Gyllenhjelm, »att förskona förstaden för brand och plundring, emedan stora förråder der funnos och man hade bättre kunnat accordera, ty borgarne ropade från vällen, att man skulle icke bränna deras hus, ty de kunde ju bli vänner.» »Dieses mal wurde die ganze Vorstadt ausgebrant, und achte ich den Schaden wohl auf 2 Tonnen Goldes. Ich habe damals über 30 Scheunen und Wohnungen im Brande verloren, Gott ersetze den Schaden», säger Nyenstädt.

ifrån derigenom att flottan, på hvilken ammunition och belägringskanoner funnos, ännu ej var anländ. Jochim Scheel hade, såsom vi sett, fått befallning att »med första flygande vind» med flottan återvända till Riga, men uppehölls af en ihållande motvind, så att han ej kom förrän »in emot Michelsmässan». Dessutom spred sig nu ryktet om en stor polsk krigshär, som var i antågande, och hellre än att då nödgas upphäfva belägringen, hvilket vore »emot H. F. N:s reputation och hela armén eller krigsmakten till förakt», fann man det vara bättre att otvungen lemna Riga. Gyllen-hjelm skulle med några fanor ryttare betäcka återtåget, men hade svårare att drifva de svenske knektarne från plundringen i förstaden, än att afhålla fienden, som ej försökte något anfall. Sedan krigshären ett par dagar uthvilat sig i sitt förra läger, bröt Hertigen upp derifrån och slog läger emellan Riga och Dünamünde »vid Möllengrafven, der man alla dagar med rytteriet kunde öfverkomma inför staden», och började förskansa sig på Knittelsholm vid färjan öfver Düna, hvarifrån han lät beskjuta staden.¹⁾

Sigismund hade ändtligen blifvit färdig och uppbrutit från Wilna d. 10 Septemher, sedan en Jesuit stärkt hans mod och uppmanat hären till blodsutgjutelse. Denna uppmaning följde hären samvetsgrant äfven mot sina vänner, så att på tåget genom Curland 16 amter fullständigt förhärjades.²⁾ Hären, som var 10 à 12,000 man stark, gick öfver Düna och lägrade sig vid Kokenhusen, hvarifrån Zamoisky med konungens tillåtelse utfärdade sitt bekanta utmaningsbref till Hertigen.³⁾ Från Kokenhusen lät Sigismund utgå skrivelser till

¹⁾ Nyenstädt, l. c. 108. »Hertig Carl lät skantz på en holme tver emot staden och inne på den öster nordensidan om Dünan hade han stora lägret en mil när staden». Af Olof Svelchilssons bref, skrifvet den 20 September och kommet till Danzig den 8 Oktober 1601. Acta Historica. Jfr Kelch 473.

²⁾ Richter, l. c. 181.

³⁾ Enligt Kelch, l. c. 474 skall Zamoisky med en afdelning af hären hafva kommit förut och, under det han väntade på konungen, utfärdat utmaningen. »Wie aber Zamoiski in den Wald rieß, antwortete ihm der Gegen-

Livlänarne, deri han försäkrade dem om bevarandet af deras rättigheter och privilegier och uppmanade dem att återvända under deras laglige konungs lydnad. Men Livlänarne hade sett allt för mycket af Sigismunds sätt att bevara deras fri- och rättigheter, för att nu kunna trygga sig vid hans löften, och den polska hären for fram mot landets invånare såsom mot sina värsta fiender, hvarför Sigismunds proklamationer blefvo utan verkan.

Hertigen ansåg sig för närvarande ej nog stark att kunna bjuda den antågande fienden spetsen, utan fann det vara bättre att »med krigsfolket och skeppsflottan begifva sig uti godt vinterqvarter till hvila och låta fienden plåga sig uti fält med elakt höstväder¹⁾ och kalla vintern, om han ville följa efter.» De befästade orterna skulle väl besättas och, om fienden ville företaga några belägringar, skulle man komma hvarandra till undsättning, »dock icke hazardera eller äfventyra hela krigsmagten dertill genom någon slagtning, utan efter lägenheten göra fienden någon afbräck». Sedan säkra underrättelser ingått, att Polackarne gått öfver Düna, bröt Hertigen temligen brådstörstadt upp sitt läger för Riga omkring den 23 September²⁾

hall. Denn Herzog Carl schickete ihm auf seinem Brief eine Antwort, als darauf hörte, und beantwortete insonderheit den Punct, den duell betreffend, mit diesen Worten: Non es mihi par; si par esses non armis Te, sed Fuste depexum et unctum darem».

¹⁾ En ovanligt kall och tidig höst inträffade 1601. Redan den 10 September skrifver Hertigen till Mauritz Lejonhufvud: »Efter nu hösten och kölden begynner att låta se sig, så komma de tälten, som der uti Refle äro, väl tillmätta. Reg.

²⁾ När Hertigen förnam, att Konungen och krigsmakten voro så när förhanden, på fem mil när staden, lät han om natten emellan den 16 och 17 September kalla sitt folk ur skansen med skytt och lodior och sände straxt all sin tross framför sig den vägen åt Pernau, och han drog hastigt dagen derefter samma vägen. Men de sjuka af hans folk befalde han fördelas in på skeppen, hvilka voro öfver ett tusen. När de Rigiske och Fahrenbachs folk följde in i hans läger, kunde de märka, att han och hans hop varit så brådtom att gifva sig flykten, så att de gånge sig ingen tid taga all trossen med sig, förty de hade qvarlemnat i lägret en stor hop sjukt folk samt oxar — —

Hären delades, i det Hertigen sjelf med en del tågade till Pernau och Grefven af Nassau förde återstoden upp efter Aa för att besätta Ronneburg, Mojahn och öfriga fästningar samt derefter förlägga det öfriga krigsfolket i vinterqvarter.

Jakob Hill hade förut fått befallning att med sitt regemente besätta Wolmar, men nekade härtill, om ej platsen blef befästad så, som han önskade. »Detta förtröt Karl Karlsson, som efter slaget vid Kokenhusen, då fienden var mästare till fält och hade belägrat Ronneburg, likväl, då han ännu var General Öfverste uti fält, ansåg icke sitt höga kall, utan mera tidens nödtorft, af eget beväg sin herre och fädernesland till tjänst var der indragen, hafvandes fienden hvar dag för ögon, och var Wolmar likväl icke bättre som nu befästadt och provianteradt, säjandes att ingen plats och befästning var så god och väl försörjd, som icke med tiden kunde eröfras och öfvervinnas.» Gyllenhjelm och hans »frände» Jakob de la Gardie begåfvo sig derpå förut till Wolmar och besatte det med Norrländska regementet ¹⁾. Staden var omgifven af en gammal mur, som på många ställen var nerfallen, och slottet hade icke två alnar tjocka murar. Då Grefven af Nassau kom och fick se platsen, yttrade han, att om någon i Nederland varit nog förmäten att vilja försvara en så illa

vagnar och mycket tungt, varder ock alla dagar hans folk ingen ringa hop upptagne till fångar, förutan de som blefvo igen i skansen, så ock de som blefvo på landet af de lodior, som lupo om natten sin kos, utan lemnade de på landet en stor del efter sig, så att der blefvo döda öfver hundra uti frost och regn». Af Olof Svelchilssons bref, se ofvan.

Dagen då uppbrottet från lägret vid Riga skedde, är svår att bestämma. Richter, Hjörn och Nyenstädt angifva medio af September. Mittheillungen, l. c. 96 uppgjer den 17. Ofvan anförda »Wahrhaftigen Bericht» den 20, ehuru berättelsen ej skulle gå längre än till den 17. Enligt Regraturet åter var Hertigen i »lägret vid Riga» ännu den 23, då han bröt upp och med en skyudsamhet, som liknar en flykt, samma dag kom ända till Salis, ungefär halfvägs till Pernau.

En del af flottan under Kapt. Cletow stannade qvar för att förhindra tillförsel till Riga. Reg. ¹⁷/₉, ²⁵/₉. De öfriga skeppen fingo gå i vinterläger.

¹⁾ Redan d. 24 Septemb. skrifver Gyllenhjelm frå Wolmar till Hertigen. Livon.

befästad plats och ej genast vid »trummeterarens anblåsande» gifvit sig, skulle han blifvit öfver porten hängd. Men Gyllenhjelm och de la Gardie hoppades att genom tapperhet och mod kunna ersätta det bristande och undgå denna fara, hvar efter Grefven af Nassau skiljdes ifrån dem, önskande dem lycka.

Den polska hären tågade utan motstånd in i det olyckliga landet, som enligt allas sammanställande vittnesbörd blef behandladt på det mest omenskliga sätt. Sigismund hade i sin här några tusen Kosacker, som ej voro besoldade, utan skulle lefva af plundring. Dessa användes äfven för att proviantera den öfriga hären, och för att få veta, hvar invånarne undangömt »sina penningar, lifsmedel och sin boskap, hade de icke allenast på ett oerhördt tyranniskt sätt pinat, bränt, afskurit bröst och vador, utan äfven nedgjort åtskilliga tusen». ¹⁾ Äfven Svenskarne läto under detta krig våldsamheter mot landets invånare komma sig till last ²⁾ och, ehuru Hertigen i allmänhet sökte mildra folkets olyckliga belägenhet, var han understundom ej nogräknad om medlen för uppnåendet af sina syften, såsom då han för att omöjliggöra fiendens uppehåll i landet befäller, att allt hvad som fanns i förråd på landsbygden skulle införas till fästningarna, »både ko och so, och derutinnan intet aktas hvarken vän eller ovän». ³⁾ Men landet

¹⁾ Mittheilungen, l. c. 114. Hjörn, l. c. 358 berättar att Polackarne »so barbarisch hauseten, dass es kein Türck oder Tartar ärger und schändlicher machen, auch kein erlicher Mensch ohne Abscheü hören könne: wie allenthalben redlicher und voruehmer Leüte, Frauen und Töchter in Gegenwart der Ehemänner und Eltern an Pfalen angebunden, geschändet und ihren Ehren beraubet; die armen Bauren in Trögen mit gebundenen Händen und Füßen, gleichsam wie man die Schweine zu schreüen pfleget, mit ziedend heissem Wasser begossen und etlichen die Däume und grosse Zehen über den Rücken kreutzweiss zugeknüppfet, und also auf Sängen afgehenecket, die gantze Nacht über gepeiniget, damit die bekeunen möchten, wohin sie das Wenige, so sie noch in Vorrath haben möchten, vergraben hatten. Und halff es den armen Leüten dennoch nicht, ob sie schon alles bekandten, sondern wurden ohn alle Barmherzigkeit, wie die Hunde, niedergemacht».

²⁾ Rogberg, l. c. 79. Reg. ²/₃, ¹⁹/₁₀.

³⁾ Reg. ²²/₉.

hade icke mycket i förråd. Den missvest, som 1601 hem-sökte norra och östra Europa, hade här så mycket svårare verkningar, som landet förut var genom kriget ruineradt. De onaturligaste födoämnen tillgrepos, menniskorna blefvo kannibaler och det berättas till och med, att mödrar för att stilla sin hunger icke ens skonat sina egna barn. Hungers-nöden med sin trogne följeslagare pesten skall enligt någras utsago beröfvat landet nio tiondedelar af dess befolkning.¹⁾ En ovanligt sträng vinter kom sedan och fullbordade, isyn-nerhet som en stor del af byarne blifvit nedbrända, hungers-nödens och pestens härjningar. För att undfly detta elände, som trotsar all beskrifning, flydde många öfver till Ryssland och blefvo der af Boris Godunow väl mottagna. Bland dessa nämnes serskildt Detlev Tisenhusen, som med ett sällskap af 40 personer i Moskwa fick röna ett vackert prof på Czarens gästfrihet.²⁾

Vid detta landets tillstånd förmodade man, att Polackarne ej skulle göra något vinterfälttåg, utan återvända eller förlägga krigsfolket i vinterqvarter, sedan Riga blifvit und-satt, men häri bedrog man sig. Polska hären uppbröt i slutet af September, 5000 man under Fahrensbach och Radziwil ämnade belägra Pernau, under det Storcansleren skulle gå mot Dorpat. Denna plan ändrades sedermera och hela hären drog sig tillsammans omkring Ronneburg, Mo-

¹⁾ Richter, l. c. 179. Hjärn, l. c. 385.

²⁾ »En 1601 Boris reçut à Moscou avec une rare bienveillance trente cinq Livoniens nobles et bourgeois, chassés de leur patrie par des Polonais, et comme ils n'osaient pas se rendre au palais, parce qu'ils étaient mal vêtus, le Tsar leur fit dire: «je veux voir des hommes, non des habits». Il dina avec eux, les consola et les toucha jusqu' aux larmes par sa promesse de leur servir de père, de faire princes les nobles, et nobles les borgeois. Outre de riches étoffes et des Zibelines il donna à chacun d'eux des appointemens convenables et un domaine, n'exigeant de leur part que de l'amour, de la fidélité et des prières pour lui et pour la prospérité de sa famille. Tisenhausen, le plus distingué d'entre eux, jura aux nom de tous de mourir pour Boris, et ces braves Livoniens justifièrent la confiance du Tsar en entrant avec empressement dans sa garde allemande.» Karamsiu, Histoire de l'Empire de Russie, (Paris 1826.) XI. 115.

jahn och Wolmar ¹⁾), dock utan att ännu företaga några belägringar, emedan den saknade groft artilleri ²⁾). Polackarne voro lägrade i byarne till ett antal af tre- till sexhundra i hvarje, och Gyllenhjelm önskar, att några hundra ryttare skulle utsändas mot dem, då icke allenast »en part kunde bli upplappad», utan det skulle äfven åstadkomma en helssam förskräckelse. En annan plan, som han hyste, var att med några hundra ryttare öfverraska och fånga konungen, som med sitt garde låg vid Roop, och föra honom till Pernau och derigenom med ens göra slut på kriget. Men innan svar härpå hann anlända från grefven af Nassau, hade Konungen redan lemnat lägret och rest hem.

Gyllenhjelm och de la Gardie arbetade emellertid med ifver på Wolmars befästade och satte fästningsverken i ett sådant tillstånd, att de hoppades, »att der något uppåtkommer, skall den, som deruppå är, kunna ära och beröm

¹⁾ Karl Karlsson till Hertigen. ²⁶/₉, ⁴/₁₀. Ännu den 9 Oktober hoppas Gyllenhjelm, att någon belägring ej skall ifrågakomma, men ber i så fall att snart bli undsatt, ty öfver en månad kunde ej Wolmar hålla sig. »Allernådigste Furste och Herre, det är E. F. N. nogsamt veterligt, att jag detta hela året hafver alltid varit uti fält och gjort mig stor omkostnad och mycken olycka i många måtto lidit, som mången ärlig man väl vet, och är jag nu på hästar och tyg så förblottad, att jag nu näppeligen ett par hästar kan komma i marken. Dertill med hafver jag icke en god klädning på kroppen, ej heller några tjenare och vet mig ingenstädes i städerna något till att bekomma, efter jag någon skuld tillförne gjort hafver, den jag nu intet kan betala. Hvarföre Allernådigste Furste, när nu fienden kan något »stijlt» blifva, är jag i den underdåniga bön att E. F. N. ville mig förlof gifva i denna vinter komma hem åt Sverige, att jag mig på nytt utstoffera måtte — — — Allernådigste Furste, efter de la Gardie hafver i sinnet tillkommande vår draga ut, sig i främmande land till att försöka, hafver han därför mig bedit, att jag i underdånighet hos E. F. N. på hans vägnar förbön göra ville. Hvarför är ock jag i underdånig ödmjuk bön, att E. F. N. icke ville sådant hans betänkande förhindra, hvilket kan E. F. N. med tiden till vigtig tjenst lända, och att E. F. N. ville förlösa honom från detta folk, han i befallning hafver, och en annan nu i hans stad förordna». Karl Karlsson till Hertigen. ⁹/₁₀. Livon.

²⁾ Karl Karlsson till Hertigen. ⁷/₁₀. Livon.

förvärfva» ¹⁾ Af Polackarnes långa dröjsmål med att företaga någon belägring, fruktade de, att meningen var att uthungra dem, och önskade, att »de ville komma och skjuta, så skulle med Guds hjälp nog ej alla komma med lifvet derifrån.» Förråderna voro ringa och isynnerhet var det brist på salt. Gyllenhjelm hade från den omkringliggande bygden samt från Dorpat, Adzel och Roop ditskaffat proviant, äfvenså hade Hertigen förordnat, att victualier skulle ditföras från Pernau, men dessa senare tog Johan Anrep i förbifarten in till sig på Ermes. ²⁾

Hertigen ämnade emellertid ej lemna dem åt sitt öde. »Vi hafve», säger han, »bekommit din skrifvelse Karl Karlsson af Wolmar den 20 Oktober, dermed du låter förstå, att fienden begynner att gränsa dig fast när och aktar belägra dig. Så efter vi veta, att du uppå sex veckor till det ringaste med proviant är försörjd, så vele vi med Guds hjälp innan dess uti egen person undsätta sig. Ty vi hålla nu på att samla folket tillhopa igen. Så är ock friskt folk både utur Sverige och Tyskland ankommet — — — och förhoppas, att när fienderna nu så en tid lång hafva utmattat sig, så vele vi väl komma med dem till rätta. Och efter vi bättre behöfde din tjenst på andra orter, än der du nu är, därför skall du, så snart som fienden rycker derifrån, och du kan säker komma dädan, begifva dig samt med Jakob de la Gardie till oss, dit vi kunne stadde vara». ³⁾ Gyllenhjelm och de la Gardie afvaktade derpå med mod och förtröstan fiendens ankomst och hoppades att, »om fienden vill någon storm försöka, skall han med Guds hjälp gå tillbaka igen, Gud gifvè helsa och sundhet ibland folket».

Polackarnes belägenhet var ej afundsvärd. Den omkringliggande landsbygden var förut på lifsmedel utblottad, och

¹⁾ Karl Karlsson till Hertigen. $\frac{8}{10}$. Livon.

²⁾ Karl Karlsson och Jacobus De La Gardie till Hertigen. $\frac{20}{10}$. Af salt fanns endast 3 tuunor, strömming 1 tunna, sill $\frac{1}{2}$ tunna. Livon.

³⁾ Reg. Till Karl Karlsson. $\frac{30}{10}$. I svaret på detta Hertigens bref tackar Gyllenhjelm honom »högeligen och underdånigen, som oss ej vill förlåta, utan i rättan tid undsätta och till hjälp komma». $\frac{1}{11}$. Livon.

hvad som fanns qvar, togs visserligen utan förbarmande, men kunde ej länge förslå för en här af omkring 12,000 man. Tillförsel skedde landsvägen från Lithauen och Riga, men så otillräckligt, att krigsfolket sjuknade i massa och många deserterade.¹⁾ Likaledes var det en ytterlig brist på foder.²⁾

Sigismund, som enligt Zamoiskys utsago icke var någon krigsman och icke kunde tåla någon möda, ville ej längre vara vittne till krigets elände, utan begaf sig den 26 November från hären till Riga och derifrån den 2 December tillbaka till Polen.

Sedan belägringsartilleriet på vinterföret nu ankommit,³⁾ ryckte Zamoisky äntligen den 30 November för Wolmar och började beskjuta det dag och natt, och de belägrade »sparade ej heller krut och lod, till dess rundelarne, som de hade sina stycken, uti blefvo värnlösa skjutna, och ett stycke af skansmuren till 30 famnar lång så när nederfäldt». Då försökte Zamoisky den 6 December att storma, men blef tillbakaslagen med förlust, hvarefter försöket ej vidare upprepades.⁴⁾ Svenskarne funno emellertid staden för vidlyftig att vidare försvara och drogo sig därför tillbaka till slottet, hvarefter Polackarne intogo staden och Zamoisky »med många utländska officerare» gingo till den förnämsta kyrkan för att sjunga »Te Deum». »Men så många som man kunde af slottet få se, blefvo väl helsade med blylod, förr än som de kommo genom kyrkodörren». Derefter ansattes slottet på det häftigaste, och, då provianten nu var slut, krigsfolket till stor del insjuknadt, samt hoppet om undsättning slocknadt, beslöto Svenskarne den 8 December att dagtinga⁴⁾, för att undgå ett svårare öde. Efter åtskilliga underhandlingar kom man öfver-

¹⁾ Jöns Nilsson på Mojahn till Hertigen $\frac{20}{10}$. Karl Karlsson till Hertigen $\frac{9}{11}$. Livon.

²⁾ »Häromkring är på 10 mil intet foder till finna». Karl Karlsson till Hertigen. $\frac{4}{11}$. Livon.

³⁾ Konungen hade förut begärt att få låna »stycken» från Riga, »men de Rigiske hafva intet velat utlemna deras stycken.» Karl Karlsson till Hertigen. $\frac{6}{11}$. Livon.

⁴⁾ Kelch, l. c. 475.

ens om, att besättningen skulle få fritt aftåg och af Polackarne konvojerats till någon säker ort. Gyllenhjelm skulle deremot qvarstanna till dess han mot någon polsk fånge kunde utvexlas. ¹⁾ Den ridderlige Gyllenhjelms derefter följande mångåriga och hårda fångenskap har djupt inristat namnet Wolmar i svenska folkets minne.

Efter Wolmars intagande började Zamoisky belägra Ronneburg, men detta var bättre befästadt, och besättningen försvarade sig med sådan tapperhet, att belägringen måste upphävas. Derefter förlades polska hären i vinterqvarter. ²⁾

Hertig Carl, som lofvat att »i egen person» komma Wolmar till undsättning, var nu i — Åbo »med en stor del af

¹⁾ Huruvida detta äfven med afseende på de la Gardie bestämdes, hafva vi ej kunnat få reda på. Han blef likväl sedermera en tid qvarhållen.

Gyllenhjelm gaf den aftågande besättningen följande pass: »Jag Karl Karlsson till Sundbyholm gör veterligt, att efter dess höfvidsmän Ärlige Sven Ersson, Jonn Olsson, Hans Andersson med samt deras folk såsom ock Olof Persson, Anders Ersson och Nils Anderssons folk hafva varit här uppå Wolmar och medan vi hafva varit belägrade, hafva de sig alldeles i allo måtto som min Nådige Furstes trogne, rättrådige tjenare befinna låtit och efter mesta förmögenhet manlig bevist. Men sedan fienden med högsta makt och häfterligen detta hus företog och i sju dagar såväl natt som dag brukat deras grofva stycken och hade oss alla strykmuren (?) förderfvat och på slottet 12 famna mur ifrån grundmuren — — — såsom en stor del af stadsmuren till storm nederskjutit, och vi härjemte voro för svaga på folk, så att mesta parten vore sjuke och minsta delen kunde sig till värn ställa, ock derföre måste man öfvergifva staden och blifva till att försvara slottet. Fick också fienderna staden in och hade god lägenhet oss på alla sidor anfalla såväl med eld som eljest med lod och krut. Och som vi förnummo, att fältherren icke var så när förhanden, att vi haus undsättning kunne så hastigt bekomma ock dermed blifva förlossade, så försummade fienden ingenting, utan oss på det hårdaste trängde. Hvarför man sedan af ett samhälligt råd — att inlåta sig i handel således till att förekomma det ynkliga blodbad, som oss Svenske förestod. Blef sedan så afhandladt, att folket, med deras undervärjor och eljest hvad de till svärd hade, skulle säkre utdraga, samt att jag för min person skulle blifva till någon tid ankållen, till dess H. F. N. vår nådige Herre Nädelligen låter gifva någon annan fånge lös och mig således förlossa. — — — Wolmar den 10 December 1601.

²⁾ Kelch, l. c. 476.

riksens krigsfolk på hemresan». Efter uppbrottet från Riga hade Hertigen dröjt några dagar i Pernau och kom derifrån till Reval i medio af Oktober. Redan nu hade han börjat tänka på hemresa, emedan han »fått höra, att några farliga och skadliga praktiker skulle vara förhanden, och att de otrogne rådspersoner hafva vuxna söner, som draga här och der i landet och sprida all lögn och förgift ut». ¹⁾ Den 3 November befaller han Hans Wittenberg att föra proviant sig till mötes i skären, »efter vi akte att begifva oss med en stor del af krigsfolket åt Sverige», och följande dag utfärdar han fullmakt för Hertig Johan Adolf af Holstein att under sin frånvaro förestå regeringen i Livland, »såväl kriget beläggande, såsom ock eljest regementet anrörande». ²⁾ Han skulle dock rådföra sig med Mauritz Lejonhufvud, Jochim Scheel, Karl Karlsson Gyllenhjelm, Samuel Nilsson, Hans Bengtsson och Henrik Lijf samt landtrådet i de omkringliggande kretsarne, »utan hvilkas föregångna rådsamma betänkande Hans Kärlighet icke något företaga skall. Men hvad H. K:t med deras råd och samtycke göra skole och laga der uti landet, det vele vi oss alldeles låta behaga, dock vår superioritet och vidare ratifikation oss alldeles förbehållet.» ³⁾ Det är emellertid förvånande, att Hertigen samma dag, som denna fullmakt utfärdades och han således nu ämnade lämna Livland, kunde skrifva till Gyllenhjelm: »Du hafver sändt

¹⁾ Reg. ²³/₉.

²⁾ Grefven af Nassau hade tröttnat vid fälttåget och vilie resa hem, men Hertigen hade »Graf Johann etliche mahl angesprochen, demselben bey dem Schlaff-Trunck zu mehrmalen umb den Halss gefallen, ihn bissweilen Bruder, bissweilen Sohn genennet, und gebetten dass er neben dem General — das Gubernatar — Amt auch annehmen und noch den Winter in Liefland verbleiben wollte». Liksom Hertigen skattat hans ankomst lika med 10,000 mans förstärkning, sade han sig nu vilja skatta hans afresa som en lika stor förlust och lyckades slutligen öfvertala honom att stanna qvar. Mittheilungen l. c. 97.

³⁾ Reg. ³/₁₁, ⁴/₁₁. Jemför härmed de vilkor, som Grefven af Nassau skulle hafva uppställt och fått beviljade vid sin ankomst till Livland!

oss bud, att du ännu en tid lång och uppå några månader hafver proviant nog ¹⁾ och menar med Guds tillhjälp att värja dig, hvar något allvar tillbjudas kunde. Så är det oss kärt att förnimma och hoppas, eftersom ock efter menskligt betänkande icke annars man kan, att hungern och foderlösa skall innan dess tvinga fienden utur marken. Dock vele vi intet sätta det deruppå, utan göra allting färdigt, hvad som till en allvarsam undsättning kan behöfvas. — — — Hvar vi sedan förnimme, att fienden vill längre hålla sig i marken, *så vele vi med hela hopen rycka efter och med Guds hjälp göra fötter under dem.*» ²⁾ Var det manne för att ej göra besättningen modfäld, Hertigen gaf dessa falska förespeglingar?

Hertigen gick ombord den 16 November, måste ligga på redde ända till den 19, »och blef emellertid utlastadt några hundra, som dogo i skeppen och i skutorna af dem, som sjuke voro. Den 19 Novembris afseglade han, dock när de kommo under finska skären mötte isen dem, att de ingenstädes kommo in. Fursten lät med fyra skepp slå till sjös, af de andra blefvo 8 skepp, såsom veterligt är, borta med folk och allt, två skutor kommo 3 dagar derefter tillbaka, hade utkastat mer än halfparten af folket, hvar de andra äro blefne, visste de intet» ³⁾ Hertigen kom slutligen den 20 November till Ekenäs »med stor lifsfara uti en mörk töcken och mycken hafsiss» ⁴⁾ och derifrån till Åbo omkring den 28 i samma månad. Det honom medföljande krigsfolket skulle färdas öfver Åland tillbaka till Sverige, men åtskilliga synas hafva föredragit att gå landvägen omkring bottniska viken, hvarför

¹⁾ Något bref med sådant innehåll hafva vi ej påträffat i Livonica, men väl upprepade gånger tillkännagifvanden att besättningen på Wolmar ej hade proviant för mer än en månad à 6 veckor från cerneringens början.

²⁾ Reg. 11.

³⁾ Ofvan anförda »Saunfärdige tidender etc. Act. Histor. — Då Grefven af Nassau kom för att taga afsked af Hertigen »und über die 4 Stunde nicht bey demselben auf dem Schiff verharret, so seynd doch in so kurzer Zeit ein so grosse Anzahl Schwedisch Volck, so auch gerne zu Schiff mit gewesen wären, erfroren, dass die Todten so hoch auf einander am Ufer gelegen, dass er sich darüber hat führen und leiten lassen.» Mittheilungen, I. c. 98.

⁴⁾ Reg. 11.

fogdarne befaldes att »taga dem vid hufvudet» och sända dem tillbaka till Hertigen.¹⁾

Hvad som hade förmått Hertigen att så hastigt med en stor del af krigsfolket afresa från Livland var, utom bristen proviant, Sveriges osäkra förhållande till Danmark. Utom den gamla tvisten om Tre Kronor hade stridigheter uppkommit om Sundska tullen, om gränsregleringen mot Norge i Lappmarken, och isynnerhet angående Kristian IV:s beskyddande af svenska flyktingar af Sigismunds parti. För att bilägga dessa stridigheter hölls i Februari 1601 mellan svenska och danska sändebud ett möte vid gränsen, utan att något resultat uppnåddes²⁾. Vid detta möte bestämdes, att en ny sammankomst skulle hållas i September, men under det vilkor å svenska sändebudens sida, att alla stridigheter då på en gång skulle afgöras. Men konung Kristian synes ej hafva velat gå in härpå, hvarför Hertigen åter uraktlät att sända några ombud till mötet. Då vände sig Kristian med sina klagomål mot Hertigen till dennes ståthållare Peder Ryning på Stockholms slott, Ivar Eriksson och Anders Lindersson på Elfsborg m. fl. samt med »tryckte stämplingar» till alla Sveriges rikes ständer, samt ville till Påsk följande år hafva ett möte utsatt för stridigheternas afgörande, i annat fall tämligen tydligt hotande med krig. Hertigen underrättade honom, att han ej lyckats åstadkomma någon orolighet i riket genom sina »tryckte stämplingar» och, för att betaga Danskarne förevändning till fredsbrott, samtyckte han till mötet samt förordnade dertill Mauritz Lejonhufvud, Abraham Brahe, Axel Ryning, Svante Bjelke, Ludbert Cawer och Jöran Claesson till Biby, men ytterligare med det förbehåll, att alla stridigheterna då skulle afgöras³⁾. Till Peder Ryning skrifver Hertigen, att han »aldrig hade förmodat, att han (Kristian) så oförskömd skulle vara, att han till andras undersåtar en sådan skrifvelse skulle låta utgå öfver dem, som han dock intet

¹⁾ Reg. 1^a2.

²⁾ Rogberg, l. c. 25 ff.

³⁾ Reg. till Konungen i Danmark 11^a.

hafver till att råda och bjuda — — — men vi vele slå en annan plugg derföre och med Guds hjelp vara förr hos Eder, än han menar». ¹⁾ »Huru nödigt», skrifver han till Mauritz Lejonhufvud, »det hafver varit att vi begåfve oss från Livland och uppå hemresan, det varder I af denne tryckte traktat, som konungen i Danmark hafver låtit utgå, förnimmandes. — — — Men oss hoppas, att det skall fuller blifva bättre köp uppå och hans gissning fela honom. Ty han hafver intet vetat, att vi skulle kunna komma hem, hvarför han ock hafver berammat handelsdagen uppå den olägligaste tid, som om året kan vara, nämligen Påska, när det hvarken brister eller bär.» ²⁾

Men icke allenast Danmark, utan äfven Ryssland hotade Sverige med fredsbrott. Boris Godunow såg gerna kriget mellan Carl och Sigismund och väntade blott på deras ömsesidiga utmattning för att kunna rycka till sig sjelf det omtvistade Livland. Han gaf Hertigen i början hopp om förbund mot Polen, men sedan, då Hertigen hade framgång i kriget, afslöt han med Polen ett tjugoårigt stillestånd och stälde sig mot Sverige allt mer fiendtlig. ³⁾ Hertigen hade affärdat sändebud till Moskwa med uppdrag att göra ganska stora eftergifter åt Czarens fordringar, men dessa återkommo utan att hafva kunnat förmå Czaren att stadfästa freslutet i Teusina. Då skrifver Hertigen förbittrad: »Vi vele Dig icke förhålla, att våra sändebud, som vi i vinter till dig sände, äro nu komne tillbaka och hafva låtit oss förstå, att du icke hafver velat stadfästa freden såsom ock icke heller med dem handla om de stora löfte och tillsägelse, som dina utskickade sändebud oss gjorde och tillsade, hvilka hos oss uti Sverige senast voro, utan begäret livländska städer. Sedan så hafver du skrivit till oss med dina tjenare — — och begärt att vi dina sändebud — — som du till konungen i Danmark, vår besynnerlige vän, svåger och nabo, aktar förskicka, skola efter freds-

¹⁾ Reg. $\frac{22}{11}$.

²⁾ Reg. $\frac{21}{11}$.

³⁾ Rogberg, l. c. 21—25.

fördragen låta fri segla från Narvan, Refle förbi och till Danmark med allt deras medfölje utan något hinder och upphållning. Så begäre vi, att du dig med det första förklarar, om du den evigvarande freden, som upprättad är, stadfästa och hålla vill, efter du beropar dig på fredsfördraget, och beropar du dig alltid på fredsfördragen och hvad, som du efter samma fördrag af oss begär och dig till godo länder, det vill du att vi skole göra, men freden vill du intet stadfästa, hvilket vi dig till svar icke hafva velat förhålla.»¹⁾

Czaren närmade sig nu Danmark och Hertigen var ej blind för den fara, som derigenom kunde för Sverige uppstå, men var dock besluten att ej göra några vidare eftergifter. Han skrifver ytterligare den 17 December till Czaren och säger sig hafva bekommit hans svar på sitt föregående bref, men finner, att Czaren märkvärdigt nog skrifver »allt detsamma som tillförne och talar allt om livländska städer», som han skulle fått löfte om. »Hvarföre kunne vi intet annat döma, än att du ingen god tolk hafver haft, som brefvet hafver rätt uttolkat. Och fördenskull så vele vi nu skrifva dig på svenska till, som är vårt morsmål, ändock vi kunne väl flera tungomål.» Derefter genomgår och vederlägger har Czarens påståenden, såsom att Livland blifvit taget från Ryssarne af Johan III, att Czarens sändebud till konungen i Danmark blifvit vägrade fri resa, att ryska köpmän blifvit af Svenskarne förorättade o. s. v. Bland annat hoppades Czaren, att, om Polackarne intoge Livland, skulle han kunna vinna det från dem, hvarpå Hertigen svarar, att han väl kan lida, att Czaren tager ifrån Polackarne, hvad han kan, »ändock det plägar icke vara sed hos christet folk att taga ifrån dem, ibland hvilke frid med korskyssning upprättad är.» Bättre hade dock varit, menar Hertigen, om Czaren, i stället för att sluta stillestånd med Polen, »gripit Polackarne an på den ena sidan, som vi nu på den andra gjort hafve, så att hvar hade fått en ny kjortel.» Slutligen ber Hertigen honom genast svara, huruvida han vill

¹⁾ Reg. Till Storfursten i Ryssland ²/₆.

vara vän eller fiende. ¹⁾ Något fredsbrott blef visserligen ej utaf, men ännu vid Boris Godunows död 1605 var freden icke stadfästad. ²⁾

Hertigen sammankallade Ridderskapet och Adeln i Finland till Åbo i början af år 1602, för rättandet af en mängd missförhållanden i landet ³⁾, samt reste derefter omkring botteniska viken hem till Sverige, dit han anlände i slutet af Februari. ⁴⁾

¹⁾ Reg. Till Storfursten i Ryssland 11.

²⁾ Rogberg, l. c. 25.

³⁾ Waaranen, Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid. I, 160 ff.

⁴⁾ Kammarrådet i Stockholm hade fått befallning att låta brygga och baka vid hvarje nattläger och härtill låta föra malt och mjöl från Stockholm, ifall ej bönderna skulle hafva något i förråd. Reg. 28.
